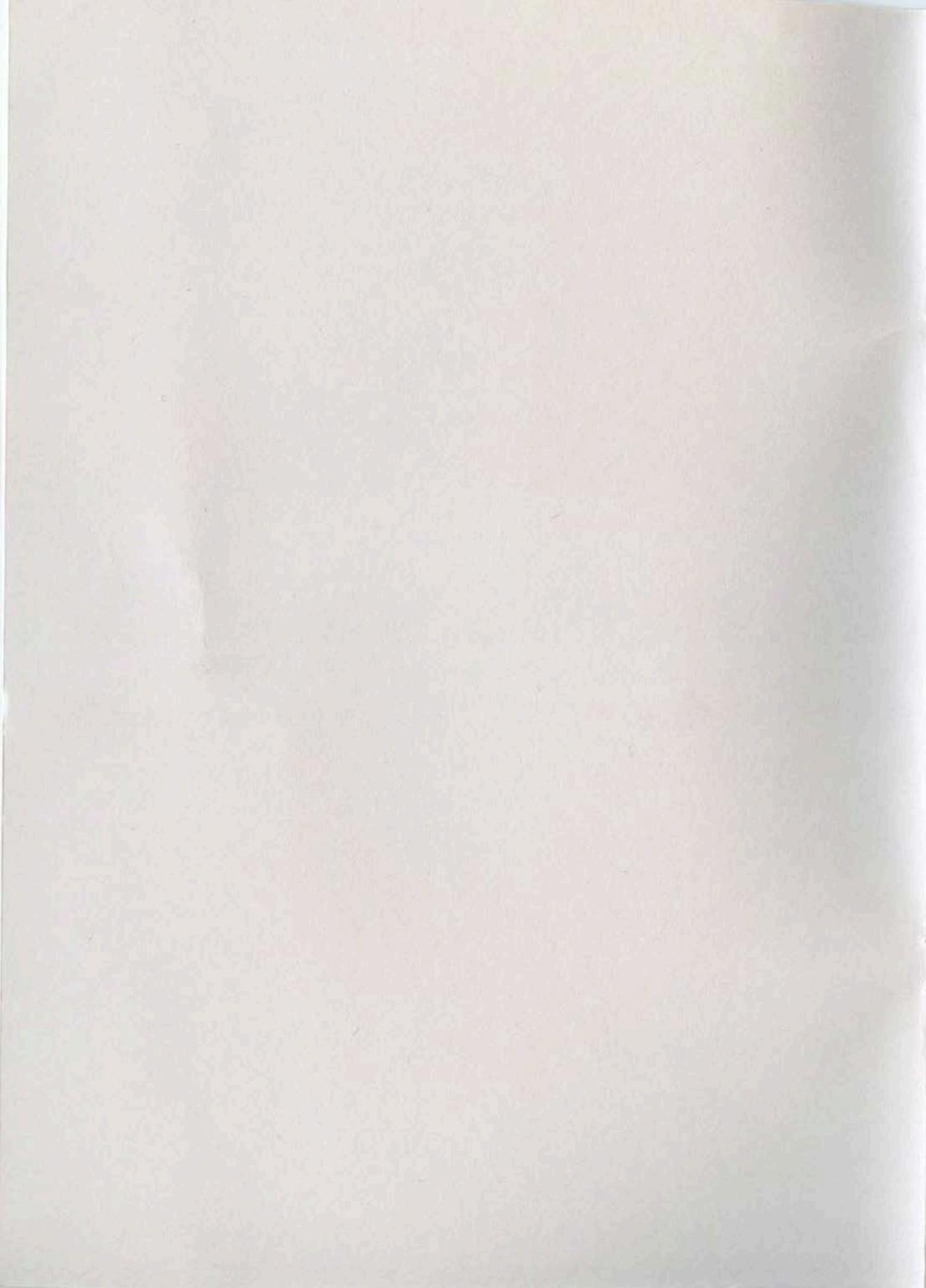

A IŠSAUGOSEM ŽEMAITIU KALBA

Kretinga, 2005 m.

A IŠSAUGUOSEM ŽEMAITIU KALBA

(Kretingos muziejuje 2005 m. lapkričio 11 d. įvykusios mokslinės konferencijos „Ar išsaugosim žemaičių kalbą“ pranešimų tezės ir pranešimai)

TURINYS

<i>Pabrieža Jūzaps</i>	
Žemaitių kalbos savėtomā	3
<i>Mukienė Danutė</i>	
Žemaitėšku kultūriniu sambūriu ēr gruožėnės literatūras raida XVI–XXI omžiou	4
<i>Jonas Bukantis</i>	
Žemaičių kalba šiandien ir jos išlikimo perspektyvos	17
<i>Jūratė Lubienė</i>	
Gimtosios tarmės mokymo galimybės dabarties mokykloje	22
<i>Nijolė Vasiliauskienė</i>	
Žemaitukų muziejinukų mokyklėlės veikla Kretingos muziejuje	29
<i>Rimantas Balsys</i>	
Lietvių ir žemaičių naminių gyvulių bei paukščių dievybės: nuo apeigos iki prietaro	33

ŽEMAITIU KALBUOS SAVĒTOMĀ

Pabrieža Jūzaps

1. Kalba – tautuos, kultūras, vēsa bovēma pamatū pamats. Šéndēin galem drousē sakītē ēr pasidžiaugtē, ka tas žemaitiu pamatū pamats arba kertinis kūlis – kalba īr gīva, stipri ēr tā kalbā vēs platiau atveramē vartā (spauda, kningas, radējē, televizēje, muokīkla...)

2. Žemaitiu kalba, kap ēr vēsas kētas kalbas, susided iš keliū līgmenū: garsā, intuonacējēs (fuonetēka), vēsuokiū fuormu variantā (muorfuoluogējē), žuodē (leksēka), sakēniū sandara (sintaksē). Vēsūs tūs līgmenīs žemaitiu kalba tor unikaliū daliķu, p.vz.: balsiu asimiliacējē, žemaitišks afrikatu diesnis, laužtēnē priegaidē (fuonetēka), dviskaita, pagalbinis veiksmažuodis *liuob* (muorfuoluogējē) suodros, ekspresīvos žuodīns (leksēka), sakinie konkrečiau nusakuoma veiksma situacējē, laiks, veikslos (sintaksē).

3. Pasauliou, aplinkēnems, patīs sau būsem iduomesnē, turtingesnē, prasmingesnē ne standartēnio vēinuodomo, vuo kap tik savēto skērtingo. Vēins iš tū savētomu, kertiniu ēr pamatiniu kūliu īr žemaitiu kalba.

ŽEMAITĖŠKU KULTŪRINIU SAMBŪRIU ĄR GRUOŽENĖS LITERATŪRAS RAIDA XVI–XXI OMŽIOU

Mukienė Danutė

Pradedont šneka aple žemaitiu gruoženės literatūras raida XX, XXI omžiou, rēktom kiek atségręžtē atgal ēr paséveizietē, kuokės tuos literatūras ištakas; nieks juk unt toštiuos vėitas neaug.

Dalini atsakīma i tou klausēm rondam profesuoriaus, Stanevīčė Sēmuona bēndrējēs pirminkra Girdzijauska Jūzapa studējuo „Žemaitiu kultūrénē sambūrē XVI–XIX a.“, katrou ons pristatē Šiauliūs vīkstont muokslénē konférēcējē, katra bova skirta Žemaitis raštuoj sambūrē 60-metiou. Tuo studējuo J. Girdzijausks išsker net věinioulēka žemaitiu kultūrēniu sambūriu (sājūdiu), katrēi darē dēdēlē ītaka žemaitiu savēmuonēs formavémou, vēsuos Lietovuos kultūras ēr švēitēma, tēp pat ēr gruoženės literatūras raidā XVI–XIX omžēs.

Vieno iš pērmūju tuokiū sambūriu galem laikītē XVI omžiaus vēdurie (tretemē–pēnktamē dešimtmetie) grupelēs žmuoniū, katrēi telkies aple Žemaitiu seniūna Juona-Biliūna-Bilevičē, veikla. Juons Biliūns bova žēnuoms refuormacējēs veikies, bēndrava so Kulvietio Abrauomo, Rapoliuonio Stanislupo, Mažvydo Martino, Zablockio Jurgio, Rodūniuniono Aleksandro Vīresnioujo ēr kt. tuo laika švēisuoļēs.

Ontrāsis, jau ne pruotestantēšks, vo katalékēšks žemaitiu kultūrinis sambūris XVI a. pabaiguo sosēformava Varniūs, aple Žemaitiu vyskopa Giedraitii Merkeli. Vīskops gluobujē istuorika Strijkovski Motiejo, tēp pat ēr nu 1572 m. Žemaitiu kanau-ninko paskirta Krakiū klēbona (dabar – Kedainiu rajuons) Mikaluojo Daukša, katros išvertē i lietoviu kalba ēr 1595 m. Vilniou išleida Jokūba Ledesmas *Katekizma* – pirmoujē spausdinta lietovēška kninga Lietovuos Dēdliuojie Konēgaikštītie, vuo 1599 m. – Jokūba Vujeka *Postilē*. M. Daukša *Postilē* luotinēška prakalba paskīrē M. Giedraitiiou ēr če noruodē, ka *Postilē* īr išversta ir išleista vyskopa somanymo, jsakymo, rūpesnio ēr piningās, vo pats faktas, ka tuokē kninga išleista, ruoda, ka gimtuoji kalba īr išgelbieta nu pražūtēis ēr tou nuopelna M. Daukša tēp pat priskīrē M. Giedraitiiou.

Tretiesis žemaitiu kultūrinis sambūris bova susiformavēs XVII–XIX omžiou Kražiu kolegējuo, katra bova isteigta 1614 m. Tuo kolegējuo muokies ēr būsēmējē žemaitiu raštuojē – Puoška, Dionizos, Stanevīčė Sēmuonas, Jucevičė Liodevēks Aduoms, Juškas Antans ēr Juons, Gužutis Aleksandros Fruoms.

Ketvirtasis žemaitiu kultūrinis sambūris susiformava XIX a. pradiuo aple Žemaitiu vīskopa Jūzapa Arnulfa Giedraitii. Anam vaduovaujint spaudā bova parēngts ēr 1816 m. Vilniou išleists lietovēšks katalékēšks Naujuojē Testamēnta leidēms (Naus Istatimas Jezaus Kristaus...). Vyskops ēr anuo aplinka padarē dēdēlē ītaka ēr so anou bēndravosēms raštuojems, katrēi sokūrē ēr pasaulietinēs literatūras kūrēniū – Puoškā Dionizou, žemaitėškā eiliavosem Klementou Antanou ēr poetou Stazdou On-tuonou.

XIX omžiaus pradiuo nauš (pēnktāsis) kultūrinis sambūris susiformava Bar-

zdiūs-Béjuotūs aple Puoška Dionīza, katrou daugiausė žēnuom kāp pērmojē moziejaus isteigieji Lietovuo. Tuo sambūrē literatūrinis palékems – daug pasaulietinė turėnė eileraštii ér vertēmu, katrū autuorė īr D. Puoška, J. A. Giedraitis, S. Valiūns, J. Šimkevičė. Tuo sambūrē itakuojems 1823 m. rugpjūtē 3 d. Stanevičė Sēmuonas parašė uodę „Šluovie Žemaitiu“.

Dar këts – jau šeštasis – žemaitiu kultūrinis sambūris S. Stanevičė laikās so-sēformava Vilniou. Sava uodie „Šluovie Žemaitiu“ S. Stanevičė raša, ka Vilniu apsi-édė žemaitė, sotartėnā veikdamé, atgaivēna tievū garbę ér gimboujé kalba, pradžio-géna lietovius ér tēp išgelbiejé senas Lietovuos géménés nu pražūteis. Tūrenietuojē laikuos tuos nuomonés, ka tuo sambūrē ašés bova pats S. Stanevičė. Karto so anou tam sambūriou priklausé Daukonts Sēmuonas, Nezabitauskis Kajetuonas, Pliuoteris Jurgis, Protasevičė Kiprijuons, Zatorskis Prans, Pšeciševskis Adolpis ér nemažā kétū tuo laika žemaitiu kultūras ér muoksla žmuoniū, katrū dédélē dali sodaré Kražiu gimnazéjés auklieténē. Dédélis tuo sambūrē nuopelns īr tas, ka tou laiko bova para-šita ér išleista kap nikumet kétumet onkstiau daug lietovéšku kningu, iškelta daug lituanistiniu inicetvū.

Septintajem Žemaitiu kultūrénem sambūriou īr priskerama 1835–1850 metās Peterburga, kor tou laiko gίvena Daukonts Sēmuonas ér Valončios Muotiejos, žemaitiu veikla. Peterburgē S. Daukontas bēngē rašitē „Istuorējē Žemaitēška“ (priš 1838 m.), išleida „Būda senuovēs lietuviu, kalnieni ir žemaitiu“ (1845), parengē pir-mouji lietovéšku pasaku rinkini „Pasakas masiu“ (1835), išleida rinkinius „Dainēs Žemaitiu“ ir „Pasakas Fedro“ (abodo 1846), „Abécelē lietuviu-kalnieni ér žemaitiu kalbuos“ (1842) ér daug kétū kningu. So kétas žemietēs palaikīdams rīsi par Žemai-téju gίvenusi Pabrieža Jurgi, S. Daukonts isiūbava dédélē lituanistini sājūdi ér Žemaitéju, kor anuo talkininkā rinka tautosaka. Jau minietamé straipsnie prof. Girdzi-jausks Jūzaps atkreipé diemesi i tou fakta, ka Peterburgē, S. Daukanto aplinkuo sob-rēnda ne tik pradēnés lietuviu muokīklas sukūrēma idiejé, bet ér vēdorēnē muokīma ér Žemaitiu akademéjés plans. S. Daukonta draugū būrieliis Peterburgē par keliuolé-ka metu išjodéna svarbiausius lietovių kultūrénē darba barus ér padiejē pagrindus tuolesnē lietovių tautinės kultūras plietrā.

Aštontoujo žemaitiu kultūrénio sambūrio īr ivardējema XIX omžiaus vēdu-rie Maskvuo stodēvavusiu žemaitiu, katréi pradiuo telkies aple Želvi-Želavičė Jūza-pa ér Andrieauski Vladimira, vuo paskiau – aple Bociarski Dominīka, Koncevičė Juona, veikla.

Devintasis kultūrinis sambūris XIX a. vēdorie susēformava Varniūs, pu tuo, ka če M. Valančios pradiejē dérbē Varniu konégū seménaréjés rektuorio, vuo nu 1850 metu – ér Žemaitiu vīskopo. Tamé sambūrie dalīvava daug anuo buvusiu Kra-žiu gimnazéjés auklieteniui. Iš Peterburga i Varnius M. Valončius parsikvēité S. Daukanta. Vīskopa aplinkuo bova ér Ugianskis Andrius, Kašarauskis Prancēskos Ambraziejos, Račkauskis Jeronīms Kiprijuons, Andrieauskis Vladimirs, Juška Juons, Zenkevičė Juons, Beresnevīčė Aleksandra, Dovydaitis Jūzaps Silvestros, Stu-lginskis Ferdinands, Duominīnks Bociarskis. Pri Varniu kultūrénē sambūrē pritapa ér Rietavē muokītuojavés Ivinskis Laurīns, katros nu 1846 m leida kaléndorius. M.

Valončius ér M. Akelaitis riemé L. Ivinské somanīma pradieté leisté pérmojji lietovéška laikrašti „Aitvars“. Pérmasis anuo numeris toriejé išeitė 1857 m. sausé 1 d., bet tuo somanīma igūvendinté anéms nepavíka. 1859 m. Réitavé apségīvenés M. Akelaitis, konégaikšté Ireniejaus Oginské, M. Valončiaus, S. Daukonta remams, bova sogalvuojés Réitavé arba Varniūs isteigté spaustuvé ér leisté lietovéška laikrašti „Pakeleivings“. Tuo somanīma igūvendinté tēp pat nepavíka.

Tou laiko M. Valončios parašé „Žemaitiu vīskupīsté“, katrou rašitę dar Peterburgé M. Valončio paokatéjé S. Daukants. Kninga bova išspausdinta 1848 m. Vilniou.

Tou laiko Varniūs bova tuoliau koramé planā isteigté Žemaitiu akademéjé, spaudā bova parengta ér išleista nemažā didaktinės literatūras, veiké kningins. Varnē bova pasédaré ne tik krašta, bet ér vēsuos Lietovuos kultūras ér dvasénis céntrós. Sambūrē veikla notrūka pu 1863 m. sokélémá, ka prasédiejjé represéjés ér pats M. Valančios karto so žemaitis vīskopīstés centro parkelts i Kauna. Kaip atskérs žemaitiu kultūrinis jodiejéems īr išskerama XIX omžiaus védorie lietoviu inteligēntu būrelé, katros bova sosételkés netuoléj Žemaitéjés – Jaunsvirlaukas dvaré pri Jelgavas (Kurša gobernējé), – veikla. Anou soka Smuglevičé Petros, vuo karto so anou dérba Daukants Sēmuons, Akelaitis Mikaluojos, poets Daukša Jokūbs ér kelé kétē tuo laika kultūras, muoksla veikiejjé.

Platos žemaitéšks kultūrinis sambūris soséformava ér veiké lietovéškas spauduos draudéma metás. Tam jodiejémou Žemaitéjuo vaduovava vīskops Valančios Muotiejos, katros 1867–1870 sobūrē dělliausi spauduos riemieju, platintuoju, leidieu būri.

Tēp žingsnis pu žingsnē priartiejuom ér pri XX omžiaus. Kalbiedamé aple paménnavuotus žemaitiu kultūrénius sambūrius, anūs dalīvavusius žmonis, kuožnos, kas īr kék daugiau sosépažénés so lietoviu gruožéné literatūra, gal i vēina rinda sosédioluvioté ér anū parašitas, išleistas Kingas, gruožénés literatūras kürénius. Béndréniés lietoviu kalbuos tās laikās dar neboda, tad dalés tū kningu bova parašyta tou kalbo, kuoké tēi autuoré kalbiejé – žemaitiu. Tou klauséma, kék ér kori iš tū kningu, kétū rašta darbū originalé bova žemaitiška, palékém sprésté tuo laikuotarpé kalbuos ér literatūras třrénietuojems, vo mes dabar parsékelkem i XX omžio ér paséveiziekem, káp žemaitiu kultūras žmonés sava kalba puoseliejé, žemaitiškas literatūras barūs dérba tou laiko.

Je jau pradiejuom šneka aple žemaitiu kultūrénius sambūrius, paséveiziekem, kuoké tēi sambūrē bova XX omžiou ér kék anéi prisédiejjé pri žemaitiu gruožénés literatūras formavéma.

Vīskopa Valančiaus Muotiejaus XIX omžiaus pabaiguo, lietovéškas spauduos draudéma pradiuo isiūbouts jodiejéems nenoréma lig pat XX omžiaus pradiuos. Par tou laika soséformava užségrūdénusi kultūras ér literatūras veikieju karta, katra aple savi daug kou pasaka spauduos draudéma laikās išleistuoms kninguoms, draudamu lietovieškuo spauduo, užsienie išleistuos kninguos išspausdintās straipsnēs, gruožénés literatūras kürénēs.

Nauji impulsa žemaitis kultūras žmuoniū veiklā davé Lietovuos nepriklausomibēs paskelbēms. XX omžiaus pradiuo simbuoléškā galem išskerté žemaitiu kul-

tūrininku sambūri, ktruo céntrénē figūra bova Višinskis Puovėls. Būtent tas žmugos palaikė r̄sius so dédėlio būrio žemaitiu muoksla ér kultūras veikieju, paokatéjé pradieté korté Žemaité, Lazdīnu Pelieda, Šatréjés Ragana, nemažā kétū autoriu, rū-penuos anū küreniū, kningu leidémo.

Dalés tū kningu, katras tās laikās parašé žemaitē, bova parašita žemaitéškā. Bet, priš išleidot tus anū küreniū, tekstā bova stépr̄ redagoujemé, kningu, straipsniu leidiejē kartās anas nu pradiuos lig gala liuob perrašitē, tad originals nu kningu, straipsniu tekstu stépr̄ skřries. Šéndéin téik ta pati Žemaité, ktruos tekstā lig mūsa laikū bova dar ne veina karta redagoujemé, téik ér kétē autore ū naujē parleidamé, bet ronkraštiu originalu ū išlékē nedaug, tad nier kuo tékietéis, ka vēina dēina mes vēsus tū raštuoju küreniū galiesem skaititē tēp, kap ka anēi sava laiko rašē.

Kāp tou žemaitiu raštuoju küreniū soļietovénēma verténa 1935–1944 metās soséformavosé ér platē sava veikla išvīstiosé naujē žemaitiu kultūriné jodiejēma veikiejē, konkretē Žemaitiu raštuoju sambūrē vēns iš vadovu Anglickis Stasīs, ktruo 100-uosēs géméma metinēs pažīmam šēs, 2005-āsēs metās. Tou pruogo reikiptom pacitoutē 1938 metās išspausdintuo žemaitiu prozas ér poezjējés antuoluogēju „Žemaičiai“ (če bova spausdénamē kürénē, parašitē téik žemaitiu, téik ér bēndrénē lietuviu kalbo) Anglické Stasē, katros bova ér tuos kninges sodarštuos, īvada fragmēnta. S. Anglickis tamē īvadē lietovéškā paaiškindams diel kuo tēp bova elgamuos si žemaitéškā parašitās tekstās XIX omžiou ér XX omžiaus pradiuo, raša: „(...) Čia žymų vaidmenj suvaidino baudžiavos panaikinimas 1861 metais ir žemės reforma. Aukštaičių veikėjai (žmonēs, nulémę, kad lietuvių bendrinės kalbos pagrindu būtū paimta suvalkičių tarmē) kone visi buvo išlaisvintijū ūkininkų vaikai. Jie brendo tarp rusų intelligentijos, kuri linko į liaudj ir kurioj buvo gyva žurnalistikos dvasia. Aukštaičiai patys pirmieji, jei neskaičiuosime Mažosios Lietuvos, pradējo leisti lietuviškus laikraščius ir émē skeleisti liaudyje jau žymiai anksčiau žemaičių sukurta idéjų lobyną. Daré jie tai savo motinos šnekta, taigi paruošdami dirvą bendriniui mūsu rašto kalbai. Jei tuomet žemaičiai į tuos laikraščius savo rašinius siusdavo, tai jų kalbą ištasydavo, tiesiog išversdavo į aukštaičių kalbą. Paskui ir patys žemaičiai émē mokyti aukštaitiškai, nes buvo nepatogu į aukštaičių laikraščius siusti žemaitiškus rašinius. (...). Tai yra atsitiktinis, ne esminis dalykas, kad aukštaičių kalba – o ne žemaičių – virto bendrine. Jei Valančiui ir Daukantui būtū pasisekē išleisti laikraštį, tai galima drąsiai spēti, kad būtū atsitikę priešingai. Čia, žinoma, daug padaré ir mūsų rašto kalbai nusipelninusio vyro Jono Jablonskio veikla“.

Er tēp jau atsétēka, ka, kap raša S. Anglickis, šiou meto žemaitē daugiau nego kumet kétumet XX amžiaus pérmas dešimtmetēs bova neteké sava žemaitéška sopratēma. Valog S. Anglické „(...) aukštaičiams pasiseké žemaičius ītikinti, kad jie daugelio savotiškumą turi atsižadeti dél bendros valstybës, dél bendros kultūros. Žemaičiai rašytojai kantriai pasidavé taisomi. Žemaité, kuri visą savo amžių nemokéjo kitaip, kaip tik žemaitiškai, buvo paversta bendrinės kalbos rašytoja, buvo tikra to žodžio prasme „perdirbta“. (...) Senieji žemaičių rašytojai, kaip Daukantas, Poška, Stanevičius, Valančius, yra parašomi aukštaitiškai ir išleidžiami. – Sako, tai praturtina lietuvių literatūrą, bet kokia iš to nauda žemaičiams? Daug puikiausių, seniausių žodžių transkripcijoj miršta: žemaičiams jie per tai pasidaro svetimi, o aukštaičiams

jie lieka vis tiek be žodyno nesuprantamai“.

1937 m. „Žemaičių prieteliaus“ vėnioulėktamė numerie išspausdintame straipsnie „Žemaitiu žemės dainė“ rašuoma, ka „(...) Pirmają prieito (XIX) amžiaus pusę beveik vien žemaičiai saugojo lietuvišką žodį ir gražiomis formomis barstė jį po šiaudines lūšneles. Poška, Stanevičia, Valiūnas, vėliau Daukantas, Valančius, Maironis, Žemaitė – vis tai didieji žemaičiai, kuriems savo laiku nebuvo lygiu aukštaičių“. Tou minti 1942 m. „Žemaitiu žemės“ savaitraštė 39 numerė straipsnie „Literatūros vakarai Žemaičiuose“ išplietuojė poets, muziejininkas Genis Prans. Ons raše: „Žemaičių (Žemaitė, kāp tas buvo īprasta seniai, vartojeams nuorint įvardintę Žemaitėjė kap terėtuorėjė, rėgėjuona) literatūra yra labai sena, nes amžių bėgyje Žemaičiuose tarpo Lietuvos kultūra, Žemaičių literatūra buvo Lietuvos literatūra, Žemaičių kalba – Lietuvos rašto kalba“.

Er tēp XX a. IV dešimtmetie Žmaitėjuo sava veikla plietuo naus žemaitiu kultūrinis sambūris, katruo centros – Telšē. Gėmė tas sājūdis eš Žemaitėjuo organizoujemu žemaitiu raštuoju kūrības vakarū, katrūs pradiuo dalīvava jau pripažintė, kninges išleidė, sava kūrība žornalūs, ivairiūs almanakūs skelbė raštuoję, pri katrū vieliau prisédiegė er jaunesnė kūriejė. Leisdams antuoluogėjė „Žemaitė“ (lietovėšks anuos pavadėnėms bova „Žemaičiai“), S. Anglickis raše: „(...) vieningai pradedame žemaičių senovės, žemaičių stiprybės, kalbos, kūrybos ir būdo atgimimą. Koks nors politiškas apsisprendimas bei separatizmas mums galvos nekvaršina. Mes dar tebeseame ištikimi pirmojo mūsų tautos žadintojo Simono Daukanto dvilypei sąvokai: žemaičiai lietuviai arba lietuviai žemaičiai. Kablelio tarp tū dviejų žodžių, kaip ir jis, mes nenorime. Bet niekas negali laikyti per bloga savo kultūros globą, savo kalbos turtų išsaugojimą, ugdymą ir laisvas varžybas kultūros srityje“.

S. Anglickis pradiuo bova vėns iš līderiu. Tou laiko ons gīvena er dirba Šiauliūs. Tou tarpo žemaitiu kultūrėnė atgémēma centros, kap jau bova pasakīta, for-mavuos Telšiūs er greitā tuo jodiejėma vaduovavėms perėjė Telšiūs gīvenosėms žemaitėms – raštuojems, tētralambs, moziejininkams, dvasininkams. Tuo jodiejėma priekie atsérada Žemaitiu „Alkas“ moziejaus ikūries poets Genis Prans, raštuos Butkū Jozé, dramaturgs er poets Gintalas Petros, konégs, vėns iš tū laikū garsiausiu Lie-tuvuos teuoluogu konégs, 1937–1940 metas „Žemaitiu prietelio“ redagavės Olšausks Kazémiers er nemažos būrīs kétū iškiliū žemaitiu, pri katrū vėliau prisijungė er dailininkas Augustinavičė Paulius, Valius Telesfors, aktorios er režisierios Bernotuots Napolеons, Jurkā – Jūzaps er Paulios.

1936 m. lapkrėtė 15 d. Šiauliūs bova suorganizouta pirmuoju žemaitiu raštuoju konférēncėjė. Anuo dalīvava Butkū Jozé, Simonaititė Ieva, Santvars Stasīs, Anglickis, Stasīs Janušitė Liūnė, Būdavas Stasius, Genis Prans, Gintals Petros, Neveravīčė Fabijuons. Tuo konférēncėjuo gémė somanīms išleistė jau ménauvota žemaitiu pruoza er poezjės antuoluogėjė „Žemaitė“. Knings sodarītuoj bova paskeris S. Anglickis. Leidont tou antuoluogėjė pri jau paménauvotu raštuoju prisédiejė Vīdūns, Čiurlionienė-Kimantaitė Zuopėjė, Vaitkos Mikuols, Šimkos Juons, Mazalæ Nelė, Dulké Klemensos, Linkevičė Mikuolas. No vo jaunesniuoji tū laikū raštuoju karta – Mačernis Vītauts, Jurkā Jūzaps er Paulios, Niūniavatė Stasė er kelė kétė raštuojie – i tou sājūdi iséjungė kėik vieliau.

„Žemaitiu prietelius“ prieškarė metās, vo Ontruojē pasaulēnē kara laikotarpio – Telšiūs ledams „Žemaitiu žemės“ savaitraštis bova tėi leidēnē, katuos kap kuokemė metraštie atsēspindiejė tuo naujuoję kultūrinę žemaitių sąjūdė veikla. Tas sąjūdis pérmiausē plietuojé S. Daukonta, M. Valončiaus laikū kultūreniu sajūdiu tradicejés, ér, kāp īr pasakēs S. Anglickis, miegēna „atgaivintę tus žemaitių kalbuos tortus, katréi, iivedos bēndrēnē lietovių rašta, kalba, bova nustumtē i šali“.

Platē Žemaitėjuo pasklēda tuo pateis S. Anglickė pasakītē ér mūsa dēinas paséikē žuodē: „Yra tik viena kalba, kuria visi pasaulio rašytojai geriausiai rašo, tai yra motinos kalba. Žemaičiai privalo savo liežuvį iš pagrindų išnaudoti, paskui jau tik griebtis kito, o ne atvirkščiai“.

Tuo sąjūdė veikluos lauks bova platos. Skaituom 1937 metās „Žemaičių prieteliaus“ 11 numerie paskelbta J. Tautviða straipsnė „Tėvų kalbos šventė Telšiuose“ ištrauka: „Darab telšiškių žemaičių yra keliamas mintis surašyti žemaičių kalbos taisykles – gramatiką. Ateis laikas, kad Žemaitės raštai bus verčiami i žemaičių kalbą, teisingiau, iš aukštaitiško vertimo perrašomi, nes Žemaitė raše tik žemaitiškai ir jos veikalai yra verstiniai“.

Žemaitėška rašta kalbuos taisiklēs bova pradietas kortē dar prīškarė metās. Daug pri tuo darba prisédiejė tou laiko stodėjavés Jurkos Jūzaps, katros „Žemaitiu prietelie“ vénas iš pérmuju iškielė minti, ka žemaitiems būtēnā rēk kalbietė žemaitiškā. Tās klausémās 1937 m. minietamē leidēnie vyka plati diskuséjē.

Priš Ontrouji pasaulini kara Žemaitėjuo aktīvē veikés Lietuvos Žemaitėjės Mena ér muoksla céntros bova ikūrės Žemaitiū tarmies studēju sekcéjé, katrā vaduovava tās laikās jau dipluomouts lituanists Jurkos Jūzaps. Tuos sekcéjés narē bova išanalizavé žemaitėškas rašības klausémus, patvērtēnē tuos rašības taisiklēs ér anū daugmaž laikies bent jau spausdindamē straipsnius ér gruoženēs literatūra kūrēnelius žemaitiū laikraštiūs. Žemaitėškas rašības pagrindā, katrus parengē Žemaičių tarmies proseminars, bova išspausdinté 1939 m. „Žemaitiu prietele“ 51 numerie.

„Žemaitiu prieteliou“ nu 1939 m. Nr. 21 buvo īvests skyrieliis „Žemaitiška pastogė“, katramē žemaitiū kalbo bova spausdénama tautošaka, kétė žemaitišké te-kstā. Daugiausē ér meninio požiūrio vertingiausiu groženēs literatūras kūrēniū žemaitiškā tou laiko paraše poetā S. Anglickis, P. Gintals, P. Genīs.

Dél kuo žemaitē, net ér išsélavénē, tās laikās nuoriejė rašitē žemaitiškā?

Dalénā i tou klauséma atsaké jauns poets V. Mačernis sava laišké, katrou ons aple 1938 m. paraše sava draugou Jurkou Pauliou. Pradiuo, paprašęs nesédīvutoté, ka tamē laiškē ras „maišytą čīriausē lietovėšką ér žiupsni žemaitėškas“ kalbuos, V. Mačernis raša, ka tēp bus dél tuo, ka „mūsų rašomoji kalba yra biški ubagiška. Jeigu nori kon našē pasakyti, tai tik žemaitiškā tegali. Je pasakā sakini, ta ženā, ka pasakē. O aukštaitiškā: žiopčioji, žiopčioji ir neženā, kas išeis“. Anuo žemietis J. Jurkos vėinamē iš sava straipsniu tou atsakima dar išplietuojé, pažimiedams, ka īr ne vénas žemaitis raštuos, katros tor parašés šiou tou žemaitiškā, žemaitiškā daug kas raša ér tuoliau. Kai kas jau ér lig tuol bova žemaitiškā spausdénama. Tēi pruocesā bova pripažīstamē kap literatūrēnē gīvenēma faktā, bet bieda ta, ka lig tuo laika nebova paduoresnēs žemaitiškas rašības, vo bile kāp rašitē savē gerbiou žmonēs jau nebnuoriejé.

Dēdēlis darbs žemaitiū kalbuos ēr gruožēnēs literatūras ivedēma i viešouji gīvenēma sritie bova atlēktams 1941–1944 metās, kā „Žemaitiū žemēs“ laikraštē darbuotuoju rūpesnio tamē leidēnie bova pradieta spausdintē „Žemaitēškuojē kertelē“.

Jau mūsa mēnavuotuo „Žemaitiū žemie“ 1943 metās viel, kap ēr „Žemaitiū prieteliou“ priš kara, ēlga laika viķa diskusējē žemaitēškas rašības klausēmās.

Tās laikās J. Jurkos, pažīmiejēs, ka „Žemaitēškuojē kertelē“ nier kažkas tā naujē tuo krašta spauduo, dēdliausē pagarba atēdevē „Žermaitiū prieteliou“, katramē nu 1939 metu 21 numarē bova spausdēnams skīriels „Žemaitiū pastuogē“, katramē bova paskelbta daug žemaitēškas tautuosakas, kētū žemaitēška rašta darbieliu. „Pastuogie“ bova tvarka kap pas gera gaspaduorio – če rašēnē bova rēktavuojemē pagal B. Jurgutē paruoštas žemaitēškas rašības taisīklēs. Tuoks skīriels, kāp raša J. Jurkos, „Žemaitiū prieteli“ atsērada dēl dvijū žemaitēškas tautuosakas palonkiū aplinkībiu: laikraštou tās laikās vaduovava nu Salontū kēlēs žemaitis konēgs Olšausks Kazimiers, vuo Telšiū konēgū seménarējou muokies onkstiau literatūra stodējavēs energings žemaitis nu Darbienu B. Jurgutis. Kāp tik ons Konēgū seménarējou sospēitē žemaitiu tarmies būrieli ēr jiemies sodarītē žemaitēškas rašības taisīklēs, katuos ēr bova pritaikītas K. Olšauskē redagoujēmamē laikraštē. Atskērās žemaitēškas rašības klausēmās B. Jurgutis taries so tou laiko jau ūmio kalbininko (tēp pat žemaitio) Salio Ontuono, katros īr kēlēs iš Salontū, žemaitiu stodēntu S. Daukonta draugējēs narēs lituanistās. A. Salīs skaitē tus žemaitēškus tekstus ēr bova anās patēnkints. Tēp ka jau tās laikās žemaitēškas rašības taisīklēs bova sodarītas pagal kalbuos ēr rašības muoksla reikala-vēmus.

Kāp pripažēna pats J. Jurkos, tēi rašības pagrindā nebova patis geriausē. Anēi ēr tās laikās spauduos darbuotuoju vēs dar tik gelbiejē iš bieduos, nes žemaitēškas gramatikas nebova, vo rašītē žemaitēškā žmuonēs nuoriejē.

Tū rašības taisīklī bova pramuokēs ne vēns žemaitis. Daug kas iš senūju žmuoniū lig pat šiuol tebraša pagal tas taisīklēs ēr žemaitēškā. Vēina iš priežastiū ta, ka anēi tonkē bova bēngē vos vēinado skīrius, dēl tuo bēndrēnēs lietuviu kalbuos tik šeik tēik muokīkluo tebova pramuokē, vuo žemaitēškā rokavuos, bēndrava so žmuonim nu pat mažū dēinū. Dēl tuo anēms ēr rašītē žemaitēškā īr kor kas paprastiau, nego bēndrēnē lietuviu kalbo.

Kēts rēkals, kā tās kara laikās Žemaitējē bova daug beraštiu. Bažnīčē, Žemaitiū Mena ēr muoksla cēntros ragēna vēsus mažaraštius muokītēis. Daugiau pramuokēs jaunīms bova okatējems eitē i kaimus ēr muokītē rašītē ēr skaitītē mažaraštius. Tās laikās žemaitēšks literatūrinis ēr kalbinis jodiejēms bova gana aktīvos, žmuonēs gīvena „Truobalēs pri opēs“ dvasiūo, gīvē tebēbova ēr žemaitēškē papruotē, tradicējēs. Rokoutēis bēndrēnē lietuviu kalbo (daug kas anou puonu, aukštaitiu, gudu kalbo Žemaitiūs vadēna) bova tas pats kas dēdliausis dergliuojēmuos dēinuos vēduri, atsēstuojos ont kaima gruoničēs. Tad je jau senējē žmuonēs muokies rašītē, tā rašē tonkē tēp, kāp rokavuos – žemaitēškā.

Tuoliau kalbont tou patē temo, rēktom pamēnavuotē 1943 metās „Žemaitiū žemie“ išspausdinta J. Jablonskē straipsni „Žemaitēškas rašības rēkalo“.

Praded anou autuorios sakīdams, ka žemaitēškas rašības rēkals nier naus,

vuo kurī laika paklaidiuojos šėn bei tēn īr viel grīztama pri savuosēs žemaitėškas kalbuos. Tuoliau autuorios raša, ka „Lietuvių kalba yra susidėjusi iš dviejų atskirų šakų: žemaičių ir aukštaičių. Skirtumas tarp šių dviejų šakų būde, papročiuose net išvaizdoje yra tiek didelis, kad greitas jų susiliejimas nėra imanomas. (...) Ne-ginčytina, kad mūsų literatūrinė kalba graži, kad ji tinkta kūrybai ir t.t. Vis dėlto minimos šakos turi ir ilgą laiką dar turės žymią kalbinį skirtumą, dėl kurių žemaičiai literatūrinės kalbos negali laikyti pilnai jų kalbiniam menui tinkama. Žemaičių termė yra nepaprastai žodinga ir turtinė terminais. Literatūrinė gi kalba, nors daug ko jau nusigriebusi iš žemaičių termės, žemaičių kalbiniam menui reikštį tebéra bėdnoka. (...) Apskritai: kalbinis skirtumas tarp aukštaičių ir žemaičių termių nėra toks didelis kaip tarp uodo ir knuiusio arba kuisio, kaip tarp kviečio ar pūro, bet yra toks, kad bendram tautos kalbinės kultūros labui naudinga lygiagrečiai literatūrinio rašto žemaičiams turėti ir savajį. (...) Taigi, drąsiau žemaičiai prie savosios termės nagrinėjimo, o tai ne tik mūsų žemaičių, bet ir bendrinės lietuvių kalbos kultūrai išeis tik į sveikata”.

1989 metās Žemaitėjuo prasédiejos kultūrénem sājūdiou, anamé dalīvavé žmuonės daug diemesē pradiejé skértē gimtuosēs žemaitiu kalbuos sogroužénémou i viešouji givénéma, žemaitėška spaudā ér literatūrā. Tēp jau išejé, ka tēms, katréi jie-mies tuo darba, pradiuo priséejé dvérati iš naujé išradénieté. Rēkals tas, ka žemaitėška rašta ér spauduos pagrindā, kāp jau girdieujom, bova padieté mažne priš posé omžiaus, bet, kā pasébèngé kars, nieks tou rimtā nebožséjiemé, ér jaunesnė žmonės, tēp pat ér tēi, katréi XX omžiaus pastaruoju dešimtmétē patiuo pardiuo īsijungé i žemaitiu kultūrénai sājūdi, ni ženuoté nebžénuojé, ka ne tik tarpukaré metās ejosemė „Žemaitiu prietelé“ laikraštie, bet ér kara laikās spausdintamé „Žemaitiu žemės“ savaitraštie tonkiū tonkiausē bova spausdénamé straipsnelē, net atskré skřē, parašitē žemaitiu kalbo.

1991 m. Palonguo bova išleists pērmāsis Lietuvuo nu pat pradiuos lig gala žemaitėšks laikraštis „A mon sakā“. Išleists ons ne bile kāp, vuo priš tou i Palonga sokvēitos žemaitiu krašta kultūras, spauduos žmonis, katréi iduomavuos žemaitėškas rašības rēkalās ér anéms soréngos žemaitėškas rašības seminara, katramē žemaitėškas rašības pagrindū muoké Šiauliūs derbous kalbininks mokslu daktars Pabrieža Jūzaps. Tamē seménaré sosérinkoséjē anuo paprašé tus rašības pagrindus sosis-teminté, apibéndrinté ér išleisté atskiro kningelé, ka ana būtom kap metuodéné me-džega tuoliau rašant žemaitėškus tekstus, leidot žemaitėškas kninges ér laikraštius. Tās rašības pagrindās vaduovavuos ér jau ménjeta „A mon sakā?“ laikraštē redakcē-jē.

1998-āsēs metās tēi rašības pagrindā bova patuobolenté, išplietuoté ér išleisté naujé kningelé – „Žemaitiu rašība“. Knigelēs autuorē – jau ménauvots kalbininks muoksla daktars Pabrieža Jūzaps ér Vilniaus universiteta proufesuorios, tēp pat kalbininks Girdienis Alekséndra. Tēi rašības pagrindā bova greitā išgrubstíté, tad 2002 m. pērmamē „Žemaitiu žemės“ žornala numerie tēi rašības patarémā bova parspausdinté ér tapa prieinamē viel dēdēlem būriou skaitītuoju.

Nu pat pērmuojē „A mon sakā?“ laikraštē numarē če nemažā vēitas bova skērama žemaitėškas tautuosakas, gruožénés literatūras darbelems. Leidénīs patrau-

ké žemaitiškā rašontiū ér miegénontiu pradieté žemaitiškā rašíté žmuoniū diemesi. Tēp redakcējé pri savēs sotelkē nemaža būri žemaitiškā rašontiū žmuoniū.

1993 m. pabaiguo „A mon sakā?“ laikraštis bova reorganizouts i žornala „Žemaitiu žemė“. 1995 m. žornala redakcējé i pērmouji tās metās išejosi numeri, katrau pavadēna „Gimténés žéborio“, sodiejé vesus lig tuol redakcējuo gautus, anuos patiuos sorinktus bēnt kēik daugiau diemesē vertus žemaitiškā parašitus eilieraštius. Leidēnīs išejé ér ons greitā pasklēda pu žmonis. Vuo i redakcējé é tuoliau plauké žemaitiškā parašítē eilieraštē. Atsérada ér naujū autuoriu: Kobéljos Justīns, Džerviené Teklē, Gérdienis Aléksēndra, Juršiené Stefa... Bova matītē, ka daug kas iš anū vēsā rīmtā dērb, nuors bova ér tuokiū, korēi žemaitiškā rašē ba dēdlius atsakuomibēs, neveiziedamē nie rima, nie ritma, nematīdamē, ka tūs puosmūs daugiau svetēmū žuodiu, nego žemaitišku... Jau toriejuom ménavuotus dr. Pabriežas Jūzapa ér pruof. Gérdienē Aleksēndra žemaitiškas rašības patarēmus, bet daug kas iš tū, korēi miegēna žemaitiškā eilioutē, anū dar nie akies nebova matē. Daug tū poetu bova gémē ka ē Mažeikiūs, augē Klaipieduo, gīvenē Telšiūs, vuo paskiau i Kauna, Vilnio išvažiavé, ta ér ta anū kalba jau dēdēlē maišīta, dar daugiau bēndrēnēs lietoviū kalbuos paveikta.

1998 m. „Žemaitiu žemės“ redakcējé parengē spaudā ér išleida pērmoujē Lietovuo žemaitiškas poezjēs rinktinē (antuoluogéjē) – „Sava muotinu kalbo“. Leidot kninga tēp pat griežtā laikiemies žemaitiškas rašības taisīklīu. Raštu kalba tvarkē pats pruofesuorios Girdienis Aleksēndra.

Sodaront tou kninga skaitītuojems nuoriejuom pateiktē ne tik geriausius naujē parašītus žemaitiškus eilieraštius, bet ér tus, korēi jau bova gerā žēnuomē éš seniau – prisēmintē Gieni Prani, Anglicki Stasi, Gintala Petra, Kazragi Algérda, Krīževičatē Teklē, Serapēna Prončēško, Luotoži Ontuona ér kétus jau iš šiuo pasaulē pasētraukusius poetus.

Rēk atkreipté diemesi i tou fakta, ka ta kninga vēsū diemesē vertū žemaitiškā iki tuo laika ér tou laiko rašiusiu autuoriu pēlnā neapiémē, nuors pristatīta ér daug žemaitiu poetu. Ta kninga apem tik XX omžiu ér tus autorius, katrēi palaikē riši so „Žemaitis žemės“ redakcējé ér tus XX omžiaus talentingesnius autorius, aple katrus žēniū ta redakcējé toriejē. Če bova spausdinama ér Čēkaguo (JAV) gīvenosē, žemaitiškā daug sava kūrēniū parašiusiu ér sava kūrības kningelēs JAV ér Lietovuo leidosé éš Kelmēs rajuona kēlosē poetā Bagduona Apuolinara kūryba.

Pu šiuos kningelēs išleidēma (1998 m.) Telšiū Žemaitēs tētrus pagal kninges spausdintus eilieraštius pastatē pērmouji žemaitiškas poezjēs spektakli, katros boba gerā ivertints respublēkēnemē miegieju teatru poezjēs spektakliu konkursē.

1995 metās „Žemaitiu žemės“ redakcējé sulaukē dēdēlē Vilniou gīvenontē žemaitē Rodē Edvarda darba – memuarēniu apsakīmu rinkēnē „Kuotré“. 1996 m. kninga bova išleista. Tēp E. Rodē apsakīmu rinktēnē „Kuotré“ tapa pērmoujē žemaitiškas pruzas kninga išleista Lietovuo. Tū žmuoniū, katrēi skaita žemaitiškā, reakcējé bova palonki – redakcējé iš žemaitiu gava net tuokiū atsēlēipēmu, ka vēina karta anēi solaukē tuokiuos kninges, kuokiuos eīskuojē vēsa sava gīvenēma.

Tēms, katros nier pratē žemaitiškā rašítē ér skaitītē, tokius gruožēnēs literatūras kūrinjus pradiuo skaitītē ir pakankamā sunkē, bet muokontēis viskuo gal išmuoktē. Redakcējé žemaitius ragēna muokītēis ne tik skaitītē bet ér rašítē žemaitiškā.

„Kuotré“ bova skaitoma. Ištraukas iš tuos kninges bova pradietas skaititė skaituovu konkursūs, „Kuotré“ bova išleista net brailė rašto, irašita i garsą juosta ēr padauginta, ka anuos galietom klausitėis ēr tēi, katrėi negal skaititė.

2001 metās „Žemaitiu žemės“ redakcijé išleida dar vēdina Rodē Edvarda žemaitėškas pruoza rinktinė – „Sémuna malūnā“, katuos, mona soprātēmo, sava menēškomo, žemaitėškomo lig pat šiuol nieks nier pralénkės.

Žemaitėškas pruoza raiduo svarbi vēita tenk Džervienēs Teklēs kūrībā. 2000 m. pērmamē „Žemaitiu žemės“ žornala numerie bova išspausdints pērmāsis žemaitėškas erutēnēs pruoza kūrinis – Džervietēs Teklēs žemaitėškas pruoza novelē „Akmou so pelnē piedo“. Pu tuo, ka ana pasérudē žornalē, gavuol žēnuomas literatūruoluogēs, Vilniaus universitetā proufesuorēs Daujuotītēs Véktuorējēs pasiūlima kap vertinga gruožēnēs literatūras kūrini išleistē atskrēo kningelē. Tas bova padarīta 2000-āsēs metās. 2005 m. pērmamē „Žemaitis žemės“ žornala numerie bova išspausdinta antra tuos novelēs dalēs. „Žemaitiu žemės“ žornalē īr bovē išspausdinta ēr daugiau Džervienēs Teklēs, katra īr kēlusi iš Kretingos rajuona Kartēnas valsčiou, pruoza kūrēni, katrēi diemesi tēp pat patrauk sava menēškomo, meistrēškomo, autorēs atsakuomibē priš kuožna sava darbelie pavartuota žuodi. Džervienē Teklē žemaitiškā ēr eilioun. Žemaitėškus eilieraštius ana itrauk ēr i sava leidamas poezējēs rinktēnēs, katuos duominoun lietovēškā parašitē eilieraštē.

Ēš paskotēnēs metās žemaitėškā rašontiū poetu daugiausē diemesē, mona soprātēmo, nosēpelna:

Vilniou gīvenous ēš Skouda rajuona kēlēs poets Kubilius Justīns, Skoudē gīvenonti jauna poetē Tamošauskātē-Markavīcienē Dalē, iš Telšiū rajuona kēlēs, Mažeikiūs ēlga laika gīvenēs proufesuorios Girdienis Aleksēndra ēr ne žemaitē, bet Rēitavē gīvenonti ēr tonkē žemaitėškā rašonti, pati kninges leidonti Léngvénienē Bērota. Žemaitėškā ēr vēsā neprastā eilioun Vilniou gīvenous daugiau kāp kina kūrie žēnuoms iš Plungēs krašta kēlēs Lingīs Justīns. Ēš jaunēju žemaitiu poetu ioduomos iš Skouda rajuona kēlēs Šimkus Ruoberts-Karlis Giets. Diemesē vertē ēr iš Mažeikiu rajuona kēlosē, Vilniou gīvenontē Elekšē Jūzapa eilieraštē, pagal katus pastarāsēs metās īr sokorta nemažā dainū meliuodēju, katras daugiausē išpuopolerēna Akmenēs ēr Mažeikiu rajuona kaima kapelas.

Aptaront žemaitėškas gruožēnēs literatūras raida paskotēnēs metās atskéra diemesē nosēpelna Skouda žemaitiu pastongas gaivinti žemaitiu kalba ēr keltē anuos prestiža. Žemaitėškā parašitē straipsnē, gruožēnēs literatūras kūrēnē spausdēnamē rajuona laikraštie „Mūsa žuodis“, skaituomē kultūras vakarūs, konkursūs. Skoudiškis režisierios Untulis Edmunds pats raša žemaitėškas pjesēs, stata, režisoun žemaitėškus spektaklius. 2001 metās Skouda savēvaldībēs viešuoji bēbliuoteka paskelbē respublikini žemaitėškas pruoza é puoezējēs konkursa, katros bova organizoujems ēr vielesnēs metās. Pērmās metās tam konkursou sava kūrēnelius atsiuntē daugiau nego 40 žemaitėškā rašontiū žmuoniū, tarp katrū īr ēr kelē Lietuvuo pripažintē raštuoję. Vertēnēma komisējē šiou karta vertēna konkursou kūrēnius pateikusių literatu meistrēškoma, žemaitėška raštingoma ēr miegēna pasakītē, kas iš tū rašontiū žmuoniū īr geriausē išlaikēs žemaitėška pasauliejauta ēr subtiliausē anou perteik sava kūrēnius. Tas konkursos padiejē pamatiitē, kāp tas žemaitėšks žuodis laikuos šēndéin,

kāp esam ivaldē rašītēnē žemaitiu kalba ēr kam ta kalba tarnaun.

Pērmāsis pastebiejēms būtom tuoks, ka dar daug kas iš rašontiū žmuoniū (daugiausē vīresnē omžiaus literatā) žemaitiu kalba renkas rašīdamē jumuoristēnius kūrēnius. Tas nier prastā, bet žemaitiu kalba ne tik tam gal tarnaute...

Ontra dalēs konkursou sava kūrēnius pateikusiu autuoriu atsiuntē darbelius anus iš bēndrēnēs lietoviu kalbuos išvertē i žemaitiu. Nier tas tēp pat dēdēlē prastā, bet vertēms leikt vertēmo. Skaitā ēr jauti, ka žemaitēškas dvasēs, ožgrēbēma tuoķēmē kūrēnelie nedaug. Ēr žemaitēškas sakēnē konstrukcējēs nier.

Vēsā kas kēta skaitont tēkrū žemaitiu žemaitēškā parašītus kūrēnelius. Saķēnē trumpē, mintēs gili. Atruoda, ka siedi pas mumunelē ont priklietē ēr klausās, kāp ana pasakuo sava gīvenēma istuorējē, kāp ved ruoda aple paprastus dalīkus, iš katrū sosēded vēsos sodietings mūsa pasaulis.

Vēina iš tuokū autuoriu – skoudēškē medikē prozininkē Jurgilevīčienē Stasē. Neimontrē tēi anuos kūrēnelē, bet iš dūsēs ēr žemaitēškā parašītē. Tamē konkursē diemesi atkreipē Lēngvēnienēs Bērotas (Plungē), Markavīčienēs Dalēs (Skouds), Rudelē Vaida (Plungē), Zabētē Eugenējaus kūrēnelē.

Atskēra diemes vertē Plungēs krašté korontē A. Klainauskē žemaitēškē gruožēnēs literatūras kūrēnē. Kningas ons leid sava jieguoms. Talēnta žmuogos tor. Je mažiau pataiautom skaitituoju, nesiekotom pagaus puopoleroma, mēlējo, ka so-lauktomē tēkrā vertingu tuo autoriaus žemaitēšku kūrēniū.

Pastarāsēs metās parašīta nemažā žemaitēšku eiliū dainoms, žemaitēškē tekstā spausdēnamē rajonu laikraštiūs, patiū autuoriu jieguoms ēr piningās leidamuos kninguos, īr skaituomē radējē, televizējēs laidojos. Vēsus anus sosektē īr pakankamā sunkē, tad ēr šemē pranešēmē galiejuom praleistē ne vēina žemaitēškā rašoti autuorio. A īr imanuoma anus vēsus suregistroutē? Mēlējo, ka tas registravēms nieka nepadies. Gīvenēms pats atsirinks, kas īr kas. Išlēks ēr i viešouji nauduojēma ieis tēi kūrēnē, katrēi tories ēšlēiktamoujē vertē, tēp kap lig šē dēina ka īr išlēkē geriausi Anglickē Stasē, Genē Prana, Čiurlionienēs-Kīmantaitēs Zuopējēs ēr kētū talentin-giausē žemaitēškā parašītē gruožēnēs literatūras kūrēnē.

Vilniou veikous Regējuonu kultūriniu inicētīvu cēntros (paprastiau – „Žemaitiu žemēs“ redakcējē) pagal galēmībēs stēngas geriausius žemaitēškā parašītus kūrēnius padarītē prieinamus vēsēms, kas iduomaujēs žemaitiška kūrība – elektruo-nē nemē leidēnie „Žemaitējē“ <http://samogitia.mch.mii.lt> īr skīrios „Literatūra“, katramē esam paskelbē tēik vēsus žemaitiu poezējēs antuoluogējēs „Sava muotinu kalbo“ tekstu, tēik nemažā ēr kētū žemaitēšku tekstu. Kuožnās metās tas skīrios īr pa-pēlduoms naujēs darbelēs. Tamē interneta leidēnie nu 2001 m. īr pateikama vēsū „Žemaitiu žemēs“ žornalē spausdinamu straipsniu elektruo-nēs versējēs. Mēlējo, ka tas tēp pat daug kou prisided pri žemaitēškas kalbuos, kultūras prestiža kielēma. Ēr tēp žemaitiu tarmē šēs laikās īr sālīgas išpliestē sava funkējēs ēr īr pagrinds pradietē šneka, a tou žemaitiu tarmē nebūtom teisingiau vadintē kalbo. Būto tik tarmie, je anou vartuotomēm tik buitēnie kalbuo, vuo dabā...

1. Žemaitēškā parašītē tekstā jau daug metu karto so tekstās, parašītās bēnd-rēnē lietuviu kalbo, īr spausdēnamē Lietovuo leidamūs laikraštiūs ēr žornalūs. Par radējē ēr televizējē (net ēr naciunalēnē, kou jau besakītē aple regējuonēnēs radējē lai-

das Telšiūs ér Klaipedu), vediejé, laidū dalīvē tonkē šnek žemaitėškā. Tas ruoda, ka žemaitiu tarmie (kalba) isétvérten masénés inpuormacjés priemuonies, atlēikt viešojé vartuojéma funkcéjé;

2. Spausdénamē žemaitėškā parašítē gruožénés literatūras kürénē, kninges, vuo tas ruoda, ka žemaitiu tarmē jau nebier svetéma ér kéta – gruožéné literatūras – funkcéjé;

3. Ne vénuo Žemaitéjés bažničiuo žemaitē konégā šendéin pamaldas laika, pamuokslus saka žemaitėškā. Graži tuoké darba patértés īr sukaupta Vilniaus prancēškuonu bažničiuo, kor žemaitėškā pamaldas mienesie véina karta laikomas jau treté metā. Tēp pu biški žemaitiu tarmie skverbas ér i Bažnīcés gīvenémá;

4. Daugelie Žemaitéjés valstibénui īstaigu šendéin laisvā gali bēndrautē kalbiedams žemaitiu tarmē. Oficialiū raštu žemaitiu tarmē nerašuom, bet ka é maža dales oficialiuosés kalbuos funkcéju Lietovuo (dalie Žemaitéjés) šendéin tenk žemaitiu tarmē.

Kam vēskuo tuo rēk ér kas tuoliau? Pérmiausē tam, ka kuosmuopuolitizma pradiejius garbiné Lietova atsépeikiejusi dar būtom Lietova. Rēk tam, ka žemaitē šiuo žemie jaustomés neprastiau už kétus, ženuoatom, ka ér anéms īr vēitas pu saulē. Rēk dar ér tam, ka véina iš patiū dēdliausiu vertibiu šemé pasaulie – kuožnam būtē savém – išlēktom.

Kas tuoliau? Pérmiausē žemaitiu kalba torietom ateitē (sogríztē) i muokīkla. Augous žmuogos tor ženuoṭé, kas īr tékruosés šiuo pasaulé vertibés, išmuokté gimtoujé save muotinas kalba ér išséogdítē pagarba anā. Pérmié pagrindā tam torietom būtē dedamé šeimuo, vuo paskiau jau sotvértenamé ikimuokīklénies īstaiguos, bēndruojé lavénéma muokīkluos.

Tuokés mintis. Ar anuos būs igīvendintas, pérmiausē priklausa nu tuo, kēik patéms žemaitems tuo rēk ér reikies. Ne kas nuors kēts, vuo žemaitē tor iš ministeréju išséreikalauté, ka anū vākams muokīkluos būtom diestuoma žemaitiu kalba, patis tor ér muokīma pruogramas parašítē.

Ontrouji žemaitėškas spauduos dešimtmeti mūsa „Žmaitis žemēs“ redakcējé ipusiejé toriedama dēdēlē vilti, ka artēmiausio laiko Žemaitéjuo atséras daugiau leidéniū, katrūs je é ne vésé, ta dēdēlē dalés straipsniu būs spausdénamé taisiklinga žemaitiu kalbo, ka če ér žemaitiu rašībā būs skéramis nemažiesnis diemesis. Torēm vilti, ka so kuožnās metās atséras ér vés daugiau tuokiuos leidības riemiejū (mecenatu).

Bēngont dar nuorēs kelis žuolius pasakītē aple žemaitiškus gruožénés literatūras kūrinius, katrēi īr parašuomé ne žemaitiu, vuo bēndréne lietuviu kalbo. Dar priš Ontrouji pasaulini kara poets Mačernis Vītauts, katros, kap matitē éš anuo rašītēne palékēma, pritaré S. Anglické „Žemaitiu“ antuoluogéjuo éšdiestituoms mintims, bet baimēnuos, ka, siekdamé puopoleroma anuo bruolē žemaitē nenuplauktom pavéršiom ér nepaskleistom nemalonii kvapieli, rašīdams aple žemaitiška charakteri menē, pažīmiejé: „Tikrojo žemaitiškojo charakterio turi ieškoti žemaitis menininkas savy, paties savęs ieškodamas. Pirmiausiajis turi ieškoti savęs kaip žmogaus, savo tikrojo veido, o su juo kartu kaip specifiškas atspalvis išplauks ir žemaitiškasis jo charakteris. Todél einant tuo keliu atpuola išorinis ieškojimo būdas. Žemaitis meni-

ninkas visai neturi „vaidinti“ žemaičio, naudodamas štampuotus ir jau populiairais virtusius nusakymus. Jei jis yra tikras žemaitis, tai jo žemaitišumas būtinai išplauks jo kūryboje, nes žmogus gali pasirodyti nuoširdžioje kūryboje tik tuo, kuo jis yra“.

Er tēp V. Mačerné nuomojuonė, nebūtenā rēk rašītē žemaitėškā, ka tavi pripažintom kāp žemaiti menininka. Žemaitė menininka, valog V. Mačerné „judinamuoju pradu turi būti ne žemaitiškojo charakterio ieškojimas, bet bendras kūrėjo likimas reikštis objektyviais kūriniais. Norėdamas kuo sėkmingiau apsireikšti, menininkas brausis į savo dvasios gelmes, į savo nekasdieniškajį „aš“ ir ten suras jėgos ir įkvėpimo, ten jis suras ir tikrai savo veidą, kurį jis paveldėjimo keliu perėmė iš savo senolių ir prosenolių. Jų kraujas būtinai padvelks ta šiluma, kuri bendra ir charakteringa šioms šiaurės vakarų giminėms. Žemaitis menininkas, beieškodamas savęs, suras savy žemaitiškajį charakterį, o šis nuspalvins savu atspalviu jo bendrai žmogiškaja kūryba pasireiškusį veidą. Todėl žemaičiams menininkams néra reikalo skrupuliuauti ir stengtis kitiems greičiau parodyti savo charakteringajį veidą“.

Vertindams žemaitiui rašitoju kūryba, V. Mačernis pérmiausė sava straipsnie iškielę Poškas Dioniza, Stanevičė Sémuna, Daukonta Sémuna, Valončiaus Muotiejaus, Mairuonė, Anglickė Stasė, Genė Prana, Butkū Jozės vardus, pažymiedams, ka anėi gražę menėškā vertingūs kūrėniūs atskleidė ne vėina žemaitiui bruožą. V. Mačerné žuodius patvėrtėn ér paskotėnés dešimtmetė rašou žemaitiui rašītuoju. Granauska Romualda, Dirgėlas Petra, Apotė Jūzapa, Marténaitė Marcelėjaus, Juonauskė Stasė ér kétū taléntingu ér darbštii rašītuoju béndrėnė lietuviu kalbo sokortė gruožénės literatūras kūrėnē.

Dalés éš tū autuoriu galietom rašītē ér žemaitėškā, bet anėms geriau mintis išsakītē béndrėnė lietuviu kalbo. Tēp rašīdamė dalés mūsa dėinū gruožénės literatūras meistrū tėkas solauktē ér dėslesné būrė skaitītuoju. Bet īr dalés ér tuokiū rašītuoju, katréms mintės geriau dieliuojės žemaitėškā. Ér raša anėi žemaitėškā – ne diel maduos ér ne diel puopoleroma, bet diel tuo, ka tik žemaitėškā anėms geriausē išeit pasakītē tou, kou anėi nuor. Tad palékėm tam kūriejou teisė patem pasérintkė, kāp rašītē ér éssakītē savi ér sava sukaupta patirti. Svarbo īr tas, ka žemaitėškas rašības pagrindus torem, torem ér meniniu požiūrio vertingu žemaitėškā parašitu kūrėniū. Prievertas tamé pruocesė būtē negal. Ér iškems ožbiegté ož akiū negal. Tad i klausėma, kas bus su žemaitiška literatūra tuoliau, palékėm atsakītē laikou.

ŽEMAIČIŲ KALBA ŠIANDIEN IR JOS IŠLIKIMO PERSPEKTYVOS

Jonas Bukantis

Labiausiai paplitusios pasaulyje indoeuropiečių šeimos kalbomis dabar kalba daugiau kaip 2 milijardai žmonių. Lietuviškai kalbėti moka apie 3,5 mln. žmonių: Lietuvoje – 2,8 mln., kitose Europos, Azijos, Amerikos, Australijos šalyse – apie 0,7 mln. Nedidelė lietuvių tauta išlaikė mažai pasikeitusią beveik trečdalio žmonijos pro-tėvių kalbą. Žemaitija užima maždaug ketvirtadalį Lietuvos ploto.

Neteko niekur rasti duomenų, kiek dabar yra žemaitiškai kalbančių ar save žemaičiais laikančių žmonių. Greičiausiai to niekas nėra skaičiavęs. Galima panagrinėti tik paskutinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenis, kurie rodo tik gana apytiksle padėti.

Žemaitijos rajonuose gyvena apie 573000 žmonių, kurie kaip savo gimtają kalbą nurodė lietuvių. Žinoma, ne visi jie kalba ar moka žemaitiškai, ne visi jie yra žemaičiai. Bet jei vietoj jų pridėsime didžiuosiuose miestuose ir užsienyje gyvenančius žemaičius, tikriausiai gausime panašų skaičių. Šiaurės žemaičiai užima gerokai didesnį plotą, negu pietų. Todėl ir šios tarmės astrovų skaičius didesnis – apie 320000. Pietų žemaičių galėtų būti apie 250000. Žinoma, šie skaičiai tikrai yra tik apytiksliai, nes bendrinės kalbos įtaka pastaruoju metu tikrai didelė, o gana intensyvi žmonių migracija taip pat atliko savo darbą. Vis dėlto šie santykiniai skaičiai neblo-gai atspindi dabartinę žemaičių patarmių padėti – šiaurės žemaičių tarmė vyrauja tiek visuose mūsų renginiuose, tiek žemaitiškoje spaudoje.

Nors žemaičių tarmes stipriai veikia bendrinė kalba ir aukštaičių tarmės, vis dėlto jos yra geriau išsilaikusios negu aukštaičių. Štai dzūkai pagrindinę savo tarmės ypatybę dzūkavimą yra išlaikę tik kaimuose, ir tai tik vyresnio amžiaus žmonės. Rytu aukštaičių tarmių skiriamosios ypatybės sparčiai nyksta ir jau senokai atsirado terminas “apibendrintas aukštaitis”. Kiek geriau išsilaikus yra tik suvalkiečių tarmė, bet greičiausiai tik todėl, kad jie mano kalbantys bendrine kalba.

Tuo tarpu mūsų tarmės turi neįkainojamą vertę lyginamajam kalbų tyrinėjimui ir kalbų istorijai. Juk jos išsaugojo begalę tokiu senųjų ypatybių, kokių seniai nebenturi bendrinė kalba. Bene geriausiai jų vertę apibūdina didžiojo prancūzų kalbininko A. Meje žodžiai: “Tas, kas nori žinoti, kaip kalbėjo mūsų proseneliai, turi atvažiuoti pasiklausyti, kaip kalba lietuvis valstietis”. Tarmių vertę pabrėžė ir garsusis 19 a. mokslininkas J. Grimas: “Lietuvių kalba pasižymi senoviškumu bei formų turtingumu, ir vargu ar yra kita kalba Europoje, kuri būtų tiek artima sanskritui”. Kalbėjo jis ne apie mūsų rašto kalbą, nes ji tada dar tik kūrėsi, o apie tarmes.

Garsusis vokiečių kalbininkas A. Becenbergeris, nuogastaudamas dėl lietuvių kalbos likimo, 1879 m. kvietė visus tyrinėtojus užfiksuoti šios kalbos faktus ir ją tyrinėti tokiais žodžiais: “Lietuvių kalba, kuri yra viena svarbiausių kalbotyrai, greitai nyksta. Iš karto vokiečių, lenkų, rusų, latvių kalbų spaudžiama ji jau trumpai begyvuos. Drauge su kalba žūsta ir ypatinga tauta, kuri kadaisė viešpatavo šiaurės Europoje, drauge žūsta ir papročiai, pasakos, padavimai, žūsta ir liaudies poezija, kuri

savo laiku patraukė Herderio dėmesį ir vertė dainuoti Šamiso". Tarp kitų lietuvių tarmių čia yra ir žemaičių tarmės.

Kokia žemaičių tarmių padėtis yra šiandien, nuo A. Becenbergerio pranašystės praėjus daugiau kaip šimtui metų, kai iš lingvistinio pasaulio žemėlapio išnyksta daug gausesnės kalbos? Šiandien iš tikrujų nuostabu, kad nei šis, nei kiti pranašavimai neišsipildė. Dar nuostabiau yra tai, kad tokioje mažoje teritorijoje išliko tiek daug ir tokių skirtingu tarmių. Nors ne visų žemaičių tarmių padėtis yra vienoda, vis dėlto dar visos mūsų tarmės tebéra gyvos. Tiesa, kalbėdami apie žemaičius, daugelis dažniausiai mini tik keturią tarmes – kretingiškius, telšiškius, varniškius ir raseiniškius – ir visiškai užmiršta, kad yra dar ir vakarų (Klaipėdos krašto) žemaičiai. Šiame krašte padėtis daug liūdnesnė – tarmė labai sparčiai nyksta, ja kalbančių liko tik keli šimtai. Bet šios tarmės nykimą nulémė įvairūs išoriniai faktoriai, o ne pačių žmonių nenoras ja kalbėti.

Žemaičių kalbos vadinimas lietuvių tarme nėra visai tikslus, nes ji nuo aukštaičių daugeliu požymių skiriasi labiau, negu kai kurios slavų ar germanų kalbos tarpusavyje. Nemokantis bendrinės kalbos kretingiškis aukštaitių iš Linkuvos supras ne ką geriau, negu latvi. Kaip gi atsitiko, kad tokioje nedidelėje teritorijoje susiformavo tokios skirtinges kalbos ir tiek ilgai išlaikė gana ryškius skirtumus? Atrodo, kad kalbiniu skirtumu priežastis geriausiai gali paaškinti antropologiniai mūsų protėvių tyrimai. O jie rodo, kad to paties antropologinio tipo žmonių dabartinės Lietuvos teritorijoje gyvenama ne vėliau kaip nuo akmens amžiaus pabaigos. Mūsų eros išvakarėse baltų gyventa nuo Vyslos iki Okos. Iš esmės Lietuvoje būta dviejų genetinių tipų: vakarinėje dalyje gyveno siauro, pailgo, bet masyvaus veido žmonės, rytinėje – platiesnio (apvalesnio) ir stambesnio veido. Siauraveidis (salygiškai vadintamas žemaitiškuoju) antropologinis tipas nesiskiria nuo kitų vakarų baltų antropologinio tipo. Iš visų Lietuvos teritorijoje randamų antropologinių tipų jis keitėsi mažiausiai. Plačiaveidis (aukštaitiškasis) tipas apie 5 m. e. a. ima dar labiau apvalėti. Apvalėjimo banga eina iš rytų, greičiausiai aukštaičiai (ar kiti rytinės Lietuvos gyventojai) maišesi su slavais ar kitais ateiviais iš Azijos.

Žemaičiai tuo laiku užėmė daug didesnę teritoriją. Jų genetinis lopšys buvo apie Kauną. Vėliau juos plačiaveidžiai rytiniai kaimynai vis labiau stumė prie jūros. Atrodo, kad plačiaveidžiai žmonės slinko taikingai, jie greičiausiai maišesi su siauraveidžiais ir platino savo genus. Netrukus žemaičių ir aukštaičių (lietuvių) riba laikomas Nevėžis, vėliau - Dubysa, o dabar ir prie jos gyvenantys išsiedžia pavadinti žemaičiai.

Visos baltų gentys formavosi iš dviejų antropologinių tipų. Geležies amžiuje panašūs buvo žemaičiai, kuršiai, žiemgaliai, prūsai, priklausę genetiniams vakarų baltų tipui. Aukštaičiai turi nemažai panašumų su latgaliais ir priklauso rytų baltų tipui. Nuo 5 m. e. a. dalis tipų keičiasi, smulkesneji yra išstumiami. Išlieka tik siauraveidis antropologinis tipas dabartinės Žemaitijos teritorijoje. Vadinas, žemaičiai (su prūsais, žiemgaliais, gal ir kuršiais) formavosi iš siauraveidžio vakarų baltų tipo, o aukštaičiai (su latgaliais, séliais, gal ir jotvingiais) - iš plačiaveidžio rytų baltų tipo. Žemaičius daugiau veikė Vidurio Europos antropologiniai tipai, aukštaičius - rytiniai kaimynai. Bet abu šie tipai yra aiškiai baltiški. Be to, vakarinės Lietuvos dalies žmonės iki pat

20 a. pr. buvo 3 cm aukštesni ir gyveno 3 metais ilgiau. Žagrė ir dalgis pirma atsirado vakaruose, ten buvo geresnės žemės, spartesnis materialinės kultūros au- gimas. Arklas ir pjautuvas rytinėje Lietuvos dalyje išsilaikė ilgiau.

1952-1955 m. ekspedicijos tyrimų duomenys rodo, kad didžiojoje Lietuvos dalyje (Žemaitijoje, Klaipėdos krašte, Užnemunėje ir vakarų Aukštaitijoje, daugiau-sia Nevėžio ir Neries baseine) gyvenantys žmonės yra aukštesnio negu vidutinio ū-gio, jų plaukai pilkšvi ar kaštoniniai, kiek banguoti. Akys šviesios - žydros, žalsvos, pilkos. Smegeninė galvos dalis plati, apvali. Kakta statoka, veidas siauras, nosis il-goka, tiesi ar su kuprele, smarkai išsišovusi veide, skruostai neatsikišę. Tai tipiški senojo Vidurio Europos antropologinio tipo požymiai. Tokios išvaizdos žmonės gy-vena ir pietinėje Vokietijoje, Čekijoje ir Slovakijoje, dalyje Lenkijos. Tik šiaurės vakaruose, ypač Kretingos ir Mažeikių rajonuose, žmonės gerokai aukštesni, dideli galvos ir veido matmenys, jų kakta nuožulnesnė, ryškūs antakiai lankai ir tarpaukis, čia daugiau geltonplaukių. Tai - Vakarų Baltijos rasinis tipas, vyraujantis Latvijos, Estijos ir Vokietijos pajūryje bei Skandinavijoje.

Aukštaičių (ir dzūkų) ūgis žemėlesnis, plaukai tamsesni, dažniau pasitaiko kaštoninių, akys tokios pat šviesios. Galva truputį pailgesnė. Tai Rytų Baltijos ir Valdajaus tipų mišinys. Varėnos ir Šalčininkų rajonų gyventojų tamsesnės akys ir plaukai (čia daugiau ryškių brunetų), grakštesnės negu šiaurės gyvenančių aukštai-čių galvos proporcijos. Tokia rasinių požymių kombinacija vadinama Ilmenio - Dnepro tipu.

Vadinasi, ir XX a. viduryje žemaičiai ir aukštaičiai tebeturejė skirtingus ryškiausius antropologinius požymius. Antropologiniai skirtumai lemia ir mąstymo bei kalbos skirtumus. Štai pažiūrėkime, kiek pavadinimų turi *gandras* (gužas, gužu-tis, garnys, didutis, starkus, busilas, bocionas), *varnėnas* (šnekutis, špokas). Aukštaitis *kūlio* kaip ginklo nevartoja, žemaitis - gana dažnai. Žemaičiui *kelis* susijęs su kėlimosi savyka, dzūkui - su klaupimosi (klupstis). Žemaičiui *bréksta* vakare, aukštaičiui - ryte. Aukštaičiai veidą *prausia*, rankas ir kojas *plauna* ar *mazgoja*, že-maičiai mazgotės veidui ir rankoms švarinti nenaudoja. Žemaičiai iki minimumo yra sutrumpinę žodžius ir nekirčiuotus balsius, o suvalkiečiai negaili laiko ir kuo kruopščiausiai ištaria kiekvieną galūnę. Mąstymo ir charakterių skirtumai, nulemti antropologiniu savitumu, aiškiai atispindi tautosakoje, anekdotuose ir apskritai kul-tūroje. Pvz., Žemaitijoje retai pasitaiko žaliai ar mėlynai nudažytas namas, Aukštaitijoje negausu geltonos spalvos namų.

Nors žemaičiai sudaro gana vieningą antropologinį tipą, jų tarmės gerokai skiriasi. Skirtumai atsirado greičiausiai dėl nevienodų kaimynų. Štai šiaurės žemaičiai (ypač kretingiškiai) yra perėmę nemažai kuršių kalbos ypatybų, vakarų žemaičiai intensyviai maišesi su kuršiais ir vokiečiais. Neturėjo svetimom kalbom kalbančių kaimynų tik pietų žemaičiai. Iš šiaurės ir vakarų jie ribojosi su kitais žemaičiais, iš rytų ir pietų – su aukštaičiais. Atrodo, kad jie bus išlaikę daugiausiai senųjų že-maitiškų ypatybų.

Skiriasi ne tik pietų ir šiaurės žemaičių garsų tarimas bei morfologija, bet ir intonacija, taip pat dainavimo stilius. Nors dauguma dainų dabar keliauja po Lietuvą (dažnai netgi su melodijomis), šiaurės ir pietų žemaičiai dar ne visada gali lais-

vai dainuoti kartu.

Nykti tarmės sparčiausiai pradėjo po antrojo pasaulinio karo. Tarmių niveliaciją skatina ne tik švietimas, spauda, žmonių maišymasis, bet ir mišrios santuokos (kraštinumai daugelį dabar instinktyviai traukia, nes siekiama gyvybingesniu paliukoniui), taip pat pasikeitęs požiūris į savus ir svetimus dalykus.

Kaip minėta, žemaičių teritorija dabar yra keliis kartus mažesnė, negu seniau, nors pačių žemaičių skaičius vargu ar žymiai sumažėjo. Teritorija mažėja ir toliau. Štai dialektologo A. Salio apie 1930 m. gana tikslai žemėlapyje pažymėta žemaičių – aukštaičių riba šiandien daugelyje vietų yra pasistumėjusi mažausiai 20 km į vakarus.

Labiausiai bendrinės kalbos yra veikiami rytiniai ir pietrytiniai raseiniškių tarmės pakraščiai. Rytinėse Kelmės, Raseinių ir Tauragės apylinkėse jau beveik nebeatitraukiamas kirtis, retai išlaikoma svarbiausia pietų žemaičių ypatybė – dažniausiai sakoma *duona*, *duok*, *diena*, *sviests* vietoj *dūna*, *dūk*, *dyna*, *svysts*. Apskritai šiame plote ne visada galima nustatyti, ar žmogus kalba žemaitiškai, ar aukštaitiškai.

Rytiniame varniškių tarmės pakraštyje apie Kuršenus neretai galima išgirsti aukštaitiško tipo kirčio atitraukimą: *pasidarei*, *atvažiavau*, *pasākiau*. Skirtingai negu kitų žemaičių, šio tipo galūnės čia kirčiuojamos tvirtagališkai (aukštaitiškai), todėl kirtis ir atitraukiamas. Visai baigia nykti labai savitas Viduklės – Nemakščių šnekotos tvirtapradžių dvigarsių tarimas – beveik nebeįmanoma išgirsti sakant *pierms* “pirmas”, *dierb* “dirba”, *kuolti* “kulti”, *duorti* “durti”.

Toliau nuo aukštaičių esančios šnekotos vartoja gerokai daugiau žemaitiškų ypatybių. Vis dėlto ir čia svarbiausi žemaičių tarmės požymiai išlaikomi ne visada. Daugelyje vietų, ypač pietų žemaičių plote, jaunimas jau dažniau sako *duona*, *piens*, *ranka*, *kamps*, negu *dūna/douna*, *pyns/péins*, *runka/ronka*, *kumps/komps*.

Šiandien vargu ar kas nors ryžtusi tvirtinti, kad mūsų tarmės išnyks. Dar sunkiai išsivaizduoti žmogų, kuris išdrįstų prognozuoti, kada tai īvyks. Žinoma, žmonių maišymasis dabar yra intensyvus. Mišriose santuokose arba ne savo tarmės aplinkoje gyvenantys žemaičiai ne visada išlaiko tarmę. Sunku būtų viltis, kad tarmiškai kalbančių nemažės. Vis dėlto žemaitiškai kalbančių dar yra gana daug. Džiugina ir tai, kad tarmių vartojimo sfera ne siaurėja, o plečiasi. Juk žemaičių kalba sugrįžo į daugelį mūsų mokyklų, grįžta ji ir viešaji gyvenimą. Galima paminėti ne vieną mokyklą, kurioje bent keli dalykai dėstomi žemaitiškai. Atkuriant privatę žemės nuosavybę, žmonių migracija pastaruoju metu sumažėjo. Tarmių nykimą sulėtinio ir prastėjantis žmonių (ypač kaimo) raštingumas bei apskritai išsilavinimas. Nykstant darželiams, senelių tame kalba daug daugiau vaikų, nei prieš dešimtį metų. Taip pat vis dažniau gimtoji tarmė pasigirsta iš ne vieno inteligenčio lūpų.

Bene vienas svarbiausių įrodymų, kad tarmės atgyja, yra faktas, kad tarmė tampa ne tik buitine kalba. Vis daugiau žmonių išdrįsta kalbėti žemaitiškai ir viešoje vietoje, netgi iš tribūnos, ir stengiasi, kad mūsų tarmės kuo ilgiau išsliktu. Turime stiprų žemaitišką žurnala, žemaičių kalba parašytos knygos (prozos ir netgi poezijos) skaičiuojamos jau ne vienetais. Daug radijo ir televizijos stočių rengia nuolatines laidas žemaičių kalba. Šis procesas vyksta ne tik Žemaitijoje. Vargu ar perdėsiu pasakydamas, kad didžiausią įtaką šiuo atžvilgiu daro žemaičių kultūros draugija, o daugiau-

siai gali padaryti bene aktyviausia šios draugijos dalis – mokytojai.

Manau, kad siekiantiems išsaugoti gyvą savo tarmę žemaičiams reikėtų atsižvelgti į kelis dalykus:

1. Šiuo metu nebus sėkmingos bet kokios pastangos išsaugoti vieną, tegu ir labai svarbią bei gausią tarmę. Turime rūpintis visų tarmių reikalais.

2. Žemaičiams nederėtų svarstyti, kuri mūsų tarmę yra svarbesnė, labiau paplitusi ir “žemaitiškesnė”, o tuo labiau kurti jos pagrindu bendrinę (ar rašto) žemaičių kalbą. Mes puikiai suprantame vienas kitą kalbėdami ar rašydamis kiekvienas savo tame. Būtina puoselėti kiekvieną patarmę ar šnektaj ir stengtis parodyti jos savitumą bei grožį.

3. Kalba yra tik tautos sielos veidrodis, todėl tautinės savimonės gaivinimas bei ugdymas yra svarbiausia siekimo išsaugoti tarmes dalis. Tegul jaučiasi žemaičiais ir tie, kurie nebemoka kalbėti žemaitiškai.

GIMTOSIOS TARMĖS MOKYMO GALIMYBĖS DABARTIES MOKYKLOJE

Jūratė Lubienė

Gimtoji tarmė – nepakartojamos individu pasaulėjautos garantas; tuo pat metu ji ir visos tautos dvasinis turtas. Jei kalba laikoma ne tik bendravimo priemone, bet ir, M. Martinaičio žodžiais tariant, „buvimo būdu kultūroje“, tai gimtosios tarmės svarba keleriopai išsauga. Žodžio gelmės pasieka žmogų ne kitaip, kaip per šnekamąją kalbą – per kalbą, išgirstą iš motinos, vaikystėje, t.y. per gimtają tarmę. Dabartiniu metu ypač svarbu, kad tarmės, kaip labai ryški ir savita kultūros tradicija, būtų perduodamos jaunajai kartai, todėl gimtosios tarmės dalykams galėtų (ir turėtų) būti skirti daugiau dėmesio mokykloje, ypač ten, kur tarmiškas žodis tebėra gyvas, tebeskamba jaunose lūpose. Baigės vidurinę mokyklą jaunas žmogus turėtų suvokti, kad bendrinė kalba ir jo gimtoji tarmė – dvi to paties medžio šakos: gimtają tarmę ir bendrinę kalbą sieja labai glaudūs ryšiai. Dažnai tarmės papildo, praturtina bendrinę kalbą – ne veltui vadinamos bendrinės kalbos gyvybės šaltiniu ar gaivija versme. Tačiau kita vertus, gimtoji tarmė ir bendrinė kalba – dvi šiek tiek besiskiriančios sistemos. Nederėtų jų painioti, taip galima abi suluošinti. Gimtosios tarmės ir bendrinės kalbos, kaip dviejų labai glaudžiai susijusių, viena kitą veikiančių, bet savitų sistemų, suvokimas turėtų būti ugdomas mokykloje. Tam būtų galima skirti daugiau dėmesio lietuvių kalbos pamokose: sistemingai ir labai apgalvotai lyginant bendrinės kalbos ir gimtosios tarmės dalykus, galima atskleisti pačius svarbiausius atskirų lygmenų – garso, žodžio, sakinio, net teksto – skirtumus, išryškinti būdingiausius gimtosios tarmės bruožus. Programiniuose bendrojo lavinimo mokyklos dokumentuose akcentuojamos tautinių identitetą formuojančios nuostatos, tačiau apžvelgus lietuvių kalbos vadovelius bei kitas mokymo priemones matyti, kad specialių užduočių, kurios padėtų tarminiuose regionuose dirbantiems mokytojams atkreipti didesnį dėmesį į gimtają ugdytinio tarmę, beveik nėra. Šiame straipsnyje bandoma pateikti vieną kitą rekomendaciją, kuri galėtų būti pravarti mokytojams, dirbantiems Žemaitijoje ir norintiems, kad jų mokiniai išlaikytų gimtają šiaurės žemaičių kretingiškių tarmę.

Gimtoji kretingiškių tarmė – sodri, raiški, nebanali – turėtų tiesiog dažniau skambėti lietuvių kalbos pamokose. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į savojo krašto tautosaką, ypač surinktą pačių mokinį. Ją mokiniai turėtų ir girdėti, ir perteikti autentišką, t.y. gimtają tarme. Pažymétina, kad mokykloje gražias tradicijas turi tautosakos analizė turinio aspektu, tačiau kalbinei, ypač tasminei, raiškai dažnai skiria ma labai nedaug dėmesio. **Tinkamai parinktu** smulkiosios tautosakos pavyzdžių lingvistinė analizė – tai visų pirmą gimtosios tarmės leksikos, morfologijos, sintaksės pažinimas. Analizuojant smulkiajų tautosaką galima skirti įvairaus pobūdžio ir sunkumo užduočių, kurios atkreiptų dėmesį į kalbos žemaitiškumą. Štai viena kita galima užduotis:

Perskaitykite bendrine kalba ir tarmiškai. Kokių skambėjimo skirtumų pastebėjote? Kokie žodžiai vartojami tik tarmėje? „Išverskite“ juos į bendrinę kalbą.

Pateikite daugiau bendrinėje kalboje ar kitose tarmėse vartojamų sinonimų.

Kokie žodžiai jūsų gimtojoje tarmėje ir bendrinėje kalboje turi skirtinges formas (kitokią galūnę, priesagą, priešdėlį ir pan.)?

Kas rodo, kad patarlės žemaitiškos? Nurodykite (sugrupuokite), kurie skirtumai yra fonetiniai, morfologiniai ar leksiniai. Kokius tarmiškus žodžius ar jų formas jūs tebevartojate gyvojoje kalboje, kokie žodžiai ar jų formos jums girdėti tik iš senelių ar tėvų šnekos?

Irodykite, kad patarlės žemaitiškos, nors užrašytos taip, kad neatspindi tarmiško tarimo (skambėjimo).

Straipsnyje pateikiama tik keletas lingvistinėi analizei tinkamų patarlių pavyzdžių: jos transponuotos - tokis užrašymas neperteikia fonetinio skambėjimo, tik rodo leksinius, morfologinius ir sintaksinius skirtumus. Taigi pateikiant taip užrašytus tekstus mokinius reikia įspėti, kad tartų žodžius taip, kaip jie skamba gimtojoje tarmėje (skliaustuose parašyti bendrinės kalbos ar kitų tarmių leksiniai, morfologiniai bei sintaksiniai atitikmenys, dažnesni sinonimai). Ši informacija skirta mokytojui:

Žodis galvos neprakul (neprakula, nepramuša). Šunies (šuns) balsas neit (neina) i dangų. Nesukrimtęs kiauto (kevalo), kanduolo (branduolio) nekaštovosi (neragausi). Ir kūlis (akmuo), ant vietos (vietoje) stovėdams (stovėdamas), apaug (apauga). Kušančiasis (kušantysis, krutantysis, judantysis, kas kruta, juda) prakunt (prakunta), slinkasis (tingusis, kas tinci, tinginys) nuvargst (nuvargsta). Pirmiaus (pirmiau, pirma) pasibengsi (pasibaigsi, nusibaigsi „numirsi“), nekaip (negu) darbus pabengsi (pabaigsi).

Smulkiosios tautosakos lingvistinė (tarminė) analizė galima labai įvairiose pamokose, tinkamų tokiai analizei pavyzdžių yra ir vadovėliuose, ir kitose mokymo priemonėse, ir įvairiuose nesunkiai prieinamuose leidiniuose, tačiau apie specialias užduotis, tarminės analizės aspektus turėtų pamąstyti pats mokytojas, atsižvelgdamas į mokiniių gimtosios tarmės ypatybes, mokinį amžių, pamokos tikslus.

2. Kaip rodo darbo su studentais patirtis, labai didelį emocinį poveikį turi kai kurių **rašytojų kūrybos tarminis pateikimas**, pvz., žemaitiškai puikiai skamba S. Daukanto, M. Valančiaus, Žemaitės, K. Sajos, R. Granausko kūrinių fragmentai. Tarmiškas grožinės literatūros skaitymas padeda sušildyti kūrinį, išryškinti rašytojo kalbėsenos, stiliaus savitumą – juk jis kartais būna nulemtas gimtosios tarmės. Toks prozos skaitymas akivaizdžiai įrodo, kad tarmiškai galima šnekėti apie pačius gražiausius, subtiliausius, sielą jaudinančius dalykus. Tokių akcentų norėtusi dėl to, kad dar tebėra gana gaji nuostata, jog tarmiškai, ypač žemaitiškai, galima tik „juokinti“, t. y. pasakoti anekdotus ar humoristines istorijas. Rengiantis skaityti bendrine kalba pa-rašytą grožinį tekstą tarmiškai, taip pat norint tarmiškai pasakoti iš rašytinės šaltinių paimtą pasaką ar sakmę, reikia turėti omenyje, kad tekstant dažnai reikia šiek tiek (bet labai nežymiai) adaptuoti, t.y. pakeisti tarmėje nevartojamus, knygynę atspalvių turinčius žodžius. Pvz., jungtukus ar dalelytes: tarmėje beveik nevartojami jungtukai *bei, tačiau, kadangi*; vietoj jų žemaičiai vartoja *ale, ale bet*; vietoj *kad tik* – *by tik*; vietoj *jei, jeigu – jeibent [jebént], jeiguntais*; vietoj geidžiamosios nuosakos *tegul – lai, lai-gul, laigut*. Kartais galima pakeisti vieną kitą įvardį ar prieveiksmį,

pvz., vietoj *jis*, *ji* žemaičiai vartoja *anas*, *ana*, vietoj *laukan* – *į lauką* ar *laukunais*, vietoj *galbūt* – *rasintais* [*rasintās*], *musintais*; vietas būtojo dažnio laiko formos *būdavo* - *liuob būti* ar *liuob būs* ir pan. Be abejo, tai dialektologijos ir sakytinio teksto sandaros, stilistikos žinių bei kalbinės nuovokos reikalaujantis darbas, vargu, ar ji galėtų atliliki patys mokiniai (net ir tie, kurie gerai moka tarmę), o ir mokytojas turi būti apdovanotas puikiu kalbos jausmu.

Yra **žemaičių tarme** (paprastai sutartine rašyba, kuria skaityti ir rašyti nėra lengva) **parašytų prozos kūrinių, eilėraščių ar dainų** tekstų. Tikriausiai vienas kitas tarmiškas eilėraščio posmas pagyvintų literatūros pamoką, pripildytų ją ypatingos gimininės dvasios, pvz.:

*Tén tuoks tiliejéms, kelnés atséraitēs,
Puo séitovas, puo éštakas, puo maurus braida;
Tén tuoks klegiejéms žélvitēs apžielosiuos pašlaities
Ér tuoks tauškiejéms balsa éš lonkuos i lonka svaida.*
(iš S. Anglickio „Aš jums dar nieka nasakiau aple ton sala“)

Dabartiniu metu gana dažnai galima išgirsti tarmiškai šnekant ar dainuojant per radiją, televiziją, koncertuose, klubuose ir kt. Tarmiška šneka skamba ne tik folkloro ar etnografiniuose ansambliuose, taip šneka ar dainuoja ne vienas populiarus atliekėjas. Reikia pasakyti, kad dalis įvairaus žanro tarminiu tekstu (skirtingu Lietuvos tarminiu, ne tik žemaičiu) yra gražios ir taisyklingos tarmės pavyzdžiai, tačiau skamba ir sudarkytų (kartais sąmoningai, kartais ne) tekstu, net folkloro ansambliams atliekamos dainos lingvistiniu požiūriu ne visada yra be priekaištų. Matyt, tokia realybė turėtų skatinti mokytojus skirti dėmesio tarmės, skambančios scenoje, per radiją ar televiziją, autentiškumo, grynumo klausimams, be to, būtų tikslingo pasvarstyti, kokias funkcijas atlieka tarmė (ar tarmės) dabartiniame gyvemime, šiuolaikinio žmogaus būtyje ir buityje. Su vyresniųjų klasių mokiniais galima tokia tema diskutuoti. Kodėl humoristinėse laidose, reklamoje kalbama tarmiškai? Ar populiarios tokios laidos, ar mėgiamos tokios reklamos? Kokį poveikį įvairiems klausytojams (mokantiems būtent tą tarmę, mokantiems bet kokią kitą tarmę, nemokantiems jokios tarmės) tokie tekstai daro? Ar tarmiškai šnekantys žmonės džiaugiasi, ar piktinasi girdėdami gimtąją tarmę per televiziją, radiją, teatro scenoje, dainų šventėje ir pan.? Kodėl žmonės, aiškiai nemokėdami tarmės, bando tarmiškai dainuoti ar kalbėti scenoje? Kodėl XXI a. žmonės gimtaja tarme kuria eiles ar dainuoja džiazą? Pasiklausius tarminiu tekstu, dainų įrašų (juos galėtų surinkti patys mokiniai, galimas bendras projektas su muzikos, meninės raiškos programomis), galima bandyti nustatyti, kurie iš jų – puikūs tarminiu pavyzdžiai, kurie jas iškraipo ar net sudarko; kodėl taip elgiamasi, kada sąmoningai, kad nesąmoningai taip yra daroma ir pan. Galbūt tokie svarstymai padėtų geriau suprasti, kad ir bendrinė kalba, ir gimtoji tarmė yra gyvos, pulsuojančios, nuolat atsi-naujinančios ir kintančios; kiekviena iš jų reikalinga ne tik informacijai perduoti, bet ir savitai pasaulėjautai išreikšti; abi turi didžiulį emocinį poveikį, todėl abi yra reikalingos šiuolaikiniams žmogui, abi vertos pagarbos ir specialių studijų.

3. Šiek tiek laiko galėtų rastis gimtajai tarme mokant kurti tekštą, ypač sakytinį. Pvz., nemaža vietas lietuvių kalbos mokymo sistemoje skirta aprašymui. Per tokias pamokas galima pateikti užduočių, skatinančių palyginti ar patiemis sukurti

(geriau žodžiu) to paties daikto, augalo ar žmogaus aprašymus bendrine kalba ir gimtaja tarme. Tekstų skirtumus lems įvairūs dalykai, bet bene ryškiausias iš jų – kitoks žodynas, t.y. leksinės ir semantinės tarmybės. Pvz., palyginkite žmogaus išorę nusakančią leksiką: *žandai* „skruostai“, *blaivios akys* „žydros, mėlynos akys“, *burna, burnelė* „veidas, veidelis“, *staibis* „blauzda“, *tėvas* „laibas, plonas, lieknas“, *drūktas* „storas“, *derlus* „sveikas, tvirtas“ ir pan. Tokios pratybos visų pirma supažindintų mokinius su gimtosios tarmės specifine leksika (rekomenduotina, kur tik įmanoma, pateikti lietuvišką leksiką, o ne skolinius, tačiau visai išvengti skolinių turbūt nepavykys). Dar daugiau – tokios pratybos akivaizdžiai iliustruotų žodžio parinkimo tekste svarbą. Žodis tekste turi ne tik visų lietuviškai šnekančių žmonių apytikriai vienodai suvokiamą reikšmę, juo perteikiama ir vadinamoji žodžio prasmė: „kalbos vienetų reikšmės sukuria tik dalį teksto prasmės. Esminiai teksto prasmės komponentai atsiranda dėl kalbančių nuostatų ir intencijų, kognityvinio sąmonės turinio, jutiminės patirties, situacijos suvokimo“ (A.Gudavičius). Taigi tiksliai parinkti žodį ypač svarbu grožiniame tekste: sakymim, koks tarminis sinonimas, pavartotas vietoj iprasto bendrinio žodžio, bendrine kalba parašytame tekste sušvyti visai kita, vieniems skaitytojams neiprasta, kitiems – emociškai talpesne prasme. Pvz., žodžiai *mama, tėtis, močiutė, senelis* iprasti, daug malonių asociacijų keliantys žodžiai. Bet jeigu skaitydami tekstą rasime tokius žodžius, kuriuos ir mes patys vadiname *savo mamą, tėtį, močiutę ar senelę* (*mamukas, mamytkas; tetė, tetis, tetukas; babytė, babūnė, mama*; *senolis, bočius, bočelis, papūnis* ir kt.), tie žodžiai sukels gerokai daugiau ir įvairesnių asociacijų, o kuriamas tekste vaizdas mums atrodys šiltesnis, labiau jaudinantis. Jeigu tarmiškai kalbantį jaunimą mokysime, jog **meniniuose tekstuose** retkarčiais, ten, kur tikrai atrodo būtina (ir skaitytojui bus aišku, kodėl būtina), vartosime autentišką tarmišką žodį, galbūt išugdydysime daugiau savitū stiliumi šnekančiu ir rašančiu žmonių... (Kartais kyla minčių, kad pasirengimo abitūros egzaminui, ypač kalbos kultūros užduotims, karštligė turi šalutinių ilgalaikių komplikacijų: ne tik nepadeda išvengti nuolat taisomų kalbos kultūros klaidų „tikrame“ gyvenime, t. y. jau išlaikius gimtosios kalbos egzaminą, bet ir pažeidžia kalbos jausmą, įvaro neišgydomą baimę vartoti gyvą, raiškų, savitą žodį ar sakimio konstrukciją.)

4. Supažindinti su ryškiausiais tarmės fonetikos bruožais galima per bendrinės kalbos fonetikai skirtas pamokas. Taisyklingai ištarti visus bendrinės kalbos garsus, ypač tekste, žemaitukams nėra paprasta. Pradedant fonetikos kursą galima leisti mokiniams tuo įsitikinti, paprašant perskaityti pavyzdžius bendrine kalba ir tarmiškai:

Kokia obelis, tokie obuoliai. Visur gerai, bet namuose geriausia. Šuo šunij, šuo šunij, šuo uodegą vikst. Iš žąsino avižų nenupirksi. Žalia žolė, bet ne žolė, su uodega, bet ne pelė (kopūstas). Kas rodo visus daiktus, pats to nežinodamas (šviesa).

Tinkamai parinkti pavyzdžiai padeda mokiniams nesunkiai pastebėti konkretių garsų skirtumus bendrinėje kalboje ir gimtojoje tarmėje. Trumpieji balsiai i, u: Atbėgo du stuku buku, pagavo dvi stikė bikė (vilkas pagina avis). Mokiniams galima pasakyti, kad *u*, *i* tarimu žemaičiai labai skiriasi nuo kitų tarmių, kad tokį tarimą, daugelio mokslininkų nuomone, bus nulėmę anksčiau tose teritorijose gyvenę

kuršiai. Tarmiškas *u*, *i* tarimas gali padėti rašant bendrine kalba: ten, kur vietoj bendrinės kalbos *u*, *i* tarmėje tariame panašiai (tik trumpai) kaip *o*, *é*, niekada nerašysime *ū*, *y*. Il-gieji balsiai é, o. *Ziemą brolis, vasarą molis. Voverė ant šakos, o jau iešmą drožia. Lops ant lopo, lops ant lopo, o siūlės nematyti. Kas gimęs kovu, tas kovas, kas povu, tas povas. Zemė kélé žolę, žolę kélé rasą. Sėdek užu kėdės (perskaityk iš dešinės).* Šiu balsių tarimo nelengva išmokti – jų nėra žemaičių tarmėje. Nosiniai balsiai. *Per didelį kąsnį atkasti norėdams, gali paspringti. Šešios žąsys su šešiais žąsyčiais. Pradėtą tesk, o tēsdamas užbaik. Tėva, aukšta panelė, po nosia – burbulas (svirtis).* Nosiniai balsiai žemaičių tarmėse tariami labai įvairiai, kai kur, pvz., apie Rietavą, Telšius, Luokę, galima išgirsti tariant žonsés, konsnis, sprénsté – būtent toks tarimas yra senoviškiausias, taip tarmėje tariantys mokiniai gali tuo didžiuotis. Dvibalsiai uo, ie: *Maža juoko be duonos. Kiek atrieksi, tiek ir valgysi. Giedojo giesmele per visą dienelę. Sunku šieną vežti, bet lengva ziemą pešti.* Šie dvibalsiai ypatingi: būtent pagal *uo*, *ie* tarimą labiausiai skiriasi aukštaičiai nuo žemaičių ir patys žemaičiai tarpusavyje. Vyresnėse klasėse galima iškelti tokį probleminį klausimą: kodėl žodžiuose miestas, griekas, priebalsis, šuolis ir žemaitiškai juos tariant, yra *ie*, *uo*? (Tokie žodžiai – pasi-skolinti iš kitų kalbų arba atėję į tarmę ne taip seniai, tada, kai jau nebeveikė šis dėsnis).

5. Su pačiais ryškiausiais tarmės morfologijos ir žodžių darybos dalykais galima supažindinti per bendrinės kalbos morfologijai ir žodžių darybai skirtas pamokas. Dialektologijos pamokose (jų labai nedaug) paprastai kiek išsamiau apžvelgiama tarmių fonetika, morfologijai ar žodžių darybai vietas beveik nelieka. Tarmiškes problemas integruojančią klausimų, kaip minėta, vadovėliai beveik nepateikia, vis dėlto viena kita sąsaja ar paralelė su gimtosios tarmės sistema mokiniams galėtų būti naudinga. Žinoma, kaip ir fonetikos, taip ir morfologijos tarminių dalykai turėtų užimti tik labai nedidelę pamokos dalį, o ir tokią pamoką, kuriuose tikslina atkreipti dėmesį į tarmės morfologiją ar žodžių darybą, nėra daug. Turbūt metodiškai tikslinėjau apie tarmę šnekėti ne naujos medžiagos perteikimo, o igūdžių įtvirtinimo ar apibendrinamosiose pamokose, kai mokiniai jau susipažinę su bendrinės kalbos normomis, turi bendrinės kalbos igūdžių.

Šiame straipsnyje apsiribota tik daiktavardžio morfologninių ir darybinių skirtumų žemaičių tarmėse apžvalga. Vienas ryškiausiai bruožų – kamienų mišimas. Žemaičių tarmėse gausu daiktavardžių, kurie yra kito kamieno, paprasčiau sakant, turi kitokią galūnę, kartais yra kitos giminės nei bendrinėje kalboje, pvz., *bitis* „bitė“, *musis* „musė“, *upis* „upė“, *kruopai* „kruopos“, *morkas* „morka“, *obuolas / obūlas* „obuolys“, *klumpis* „klumpė“, *poni* „ponia“, *ligonas* „ligonis“ ir pan. Pasitaiko, kad žemesniųjų klasių mokiniai kalbdamai bendrine kalba vartoja ne normines, o tarminges tokius žodžių formas. Mokytojas turėtų paaiškinti, kad tik bendrinėje kalboje tokia vartosena taisytina, tačiau tokios formos tinka, jei šnekama tarmiškai. Galima skirti užduočių, skatinančių stebeti gimtają tarmę, surinkti pluoštelį tokų žodžių. Mokantis priesaginių daiktavardžių, taip pat tiktu keletą minučių skirti tarminės formoms. Bene patraukliausiai sluoksnį sudaro deminutyvai.

Pvz., priesaga *-elis*, *-ele*. Ji labai dari ir bendrinėje kalboje, ir tarmėse, žodžių su šia priesaga nepaprastai daug. Ryškiausias skirtumas – žemaičiai su *-elis*, *-ele*,

o ne su -ēlis, -ēlē sudaro daiktavardžius ir iš daugiaiskiemenių žodžių, pvz., *katinas – katinelis, puikumas – puikumelis, daržinė – daržinelė*. Dėl tarminio priesagos vartojimo tokio tipo daiktavardžiuose galimos rašybos klaidos. Stengiantis tokiam kladui išvengti, reikėtų mokiniam paaiškinti jų atsiradimo priežastį, atkreipti dėmesį į tokijų žodžių tarimą tarmėje ir bendrinėje kalboje.

Labai dari ir bendrinėje kalboje, ir žemaičių tarmėse priesaga *-aitis, -aitē*. Žemaitiškai dėl monoftongizacijos (vienbalsinimo) ji skamba gerokai kitaip, pvz., *mergātė, šorātis, eglātė*. Idomu, kad žemaitiškas priesagos variantas ištvirtinės ir visoje Lietuvoje paplitusiame varde *Jūratė*, žemaitiškoji priesaga yra ir *Šatrijōs Raganos „Sename dvare“* vartojamame *mamatė* (pabandykite pakeisti į *mamaite*). Žemaičiai su šia priesaga yra pasidarę ir tokiam žodžiui, kurie bendrinėje kalboje nevarotojami, pvz., *kūjis – kūjātis „plaktukas“*.

Žemaičiai turi ir tokiam deminutyvinį priesagą, kurios „nepopuliarios“ kitose tarmėse ar bendrinėje kalboje, pvz., *-ūtis*. Su šia priesaga padaromi gyvulių, žvėrių, paukščių jauniklių pavadinimai, pvz., *katūtis, žqsūtis, žiurkūtis*. Ši priesaga dedama ir prie mažumo reikšmę turinčių žodžių, norint tą mažumą ar menkumą dar labiau sustiprinti, pvz., *bjaurybūtis, piemenutis*. Tiesa, kai kurių deminutyvinį priesagą žemaičiai nevarotoja, pvz., *-uzis (bernužis)*.

Bene specifiškiausia žemaičių vartojama priesaga *-alis, -alė*. Ji turi ne tik mažybinę, bet ir kitokių reikšmių, pvz.: *kalnalis, krūmalis, trobalė, vaikalnis*. Ši priesaga įdomi dar ir tuo, kad padeda žvilgtinėti į kalbos istoriją: mokslininkai mano, kad ši priesaga – tai kuršių kalbos pėdsakas, palikimas. Šiaurės žemaičiai turi ir daugiau priesaginės žodžių darybos skirtumų nuo bendrinės kalbos, pvz., su priesaga *-ynė, o ne su* priesaga *-ienė* sudaromi sriubų pavadinimai: *bulvynė / bulbynė, kopustyňė, burokynė*; su priesaga *-sina* – veiksmo pavadinimai: *kauksina, cypsinā*; su priesaga *-eklis, o ne -iklis* – įrankių pavadinimai: *kaišeklis, mušeklis*. Šiek tiek skiriasi ir sudurtinių daiktavardžių daryba, pvz., žemaičiai turi gerokai daugiau žodžių be jungiamojo balsio: *bal(t)galvė, žva(k)galis, tarppirštis, kir(v)kotis, vortinklis*. Ryškinant žemaičių tarmeini būdingas daiktavardžio ypatybes, vieną kitą žodį galima pasakyti ir apie tikrinius daiktavardžius. Pirmiausia šis tas apie vietovardžius: „Eina šimtai ir net tūkstančiai metų, tauta keičia tautą, auga ir miršta karta po kartos, o daugelis vietovardžių išlieka“ (A. Vanagas). Taigi vietovardžiai sudaro labai archaišką sluoksnį, yra savotiška istorijos knyga, tik reika ją mokėti skaityti. Garbės reikala tokį seną lietuvių kalbos žodyno sluoksnį išsaugoti. Pvz., *Babrungas, Gandingà, Kalnalis, Kretingalė, Kretingą, Žemalė* – kuršiškos kilmės vietovardžiai, tokiai jų kilmę rodo priesagos. Tokios morfoliginės struktūros vietovardžiai paplitę ribotoje teritorijoje, kažkada tose vietose gyveno kuršių gentys, nepalikusios jokių rašytinių šaltinių. Apie jų kalbą mokslininkams spręsti nelengva, tam pasitarnauja ir žemaičių tarmėje išlikę pėdsakai: kuršiški žodžiai, priesagos, kai kurių garsų tarimas. Taigi tarminių žodžių morfoliginė analizė gali padėti žvilgtinėti į kalbos istoriją, gali padėti suvokti kalbų tarpusavio sąveiką.

Apibendrinant norėtusi pasakyti, kad mokiniam supažindinimas su ryškiausiais gimtosios tarmės bruožais turėtų remtis tokiomis nuostatomis:

- 1) tarmė gali ir turi dažniau skambėti iš anksto mokytojo numatytose lietuvių kalbos pamokose, vedamose tarmę gyvai tebevartojančiose Lietuvos vietovėse;
- 2) gimtoji tarmė yra puiki jungtis, galinti natūraliai sieti į darnią visumą kalbą, jos sandarą ir istoriją, tautosaką, etnokultūrą, literatūrą;
- 3) su svarbiausiais gimtosios tarmės, kaip tam tikros savitos kalbinės sistemos, bruožais derėtų supažindinti palaipsniui, sistemingai, lyginant ją su bendrine kalba;
- 4) reikia labai apgalvotai atrinkti pačius tipiškiausius tarmės fonetikos, leksikos bei morfologijos dalykus, atskleidžiančius tarmės savitumą;
- 5) gimtosios tarmės faktai vyresniųjų klasių mokiniams turėtų būti pateikiami taip, kad padėtų suvokti nuolatinę kalbos kitiną, padėtų vaizdžiai ir suprantamai iliustruoti kalbos archajiškumo ar inovacijų faktus bei kalbos (tarmės) ryšį su kitomis kalbomis;
- 6) apie gimtąją tarmę derėtų kalbėti ne akademiškai, ne „plikomis taisyklėmis“, o stengiantis įtauti jos ryškų ornamentą į „margą pamokos raštą“ taip, kad geras žodis būtų akivaizdžiausia neišsemiamo kalbos lobyno iliustracija; kartais – gal tik žaismės elementas pamokoje. Kokie du trys sakiniai mokinio gimtaja tarme (ar apie jo gimtąją tarmę) užimtu tik vieną kitą pamokos minutę, bet galbūt būtent per tą minutę (per visą buvimo mokykloje laiką iš jų susidarytų netrumpa laiko atkarpa) jau nam žmogui pavyktų naujai išgirsti tėvų šneka ištartos priegaidės nepakartojamą skambėjimą ar suvokti tarminiamė žodyje glūdintį savitą pasaulio vaizdą. Galbūt neformalus, bet profesionalus požiūris į gimtąją tarmę padėtų ugdyti tai, kas vadinama kalbos jausmu.

ŽEMAITUKŲ MUZIEJINUKŲ MOKYKLĖLĖS VEIKLA KRETINGOS MUZIEJUJE

Nijolė Vasiliauskienė

Žemaitiu pažéba S. Daukons yr rašës: „Gražoms é dailoms kalbuos žemaičiu ruoda aiške, ka ana ir tikra veina é pirmuojé kalba šiaurës géméniu nu neatménamu omžiu senuovës, é tep išdailinta ir bovosi kéta karta, ka šéndeina da kas tor pruota é auksa plunksna Huomera a Vergilijaus, tas, sakau, kū nuorëdamas, tū gal godre godresne rašyté tuo kalbuo“ (S. Daukantas. Raštai. V., 1976. T. I. P. 64)

Tad žemaičiai ilgus amžius žinojo, kad yra žemaičiai. Šią etninj kulturių Žemaitijos atskirumą pripažino visas pasaulis, tik šiaisiai laikais tą savo unikalumą baimame pamiršti. Daugelis nedrįsta šnekéti tarmiškai, o kai kas ir pripažinti, kad yra žemaitis.

Didelj nerimą kelia kretingiškių žemaičių, ypač jaunu žmonių neigiamas požiūris į savo kalbą. Jeigu telšiškiai, plungiškiai, mūsų rajono kaimų žmonës dar ilgai bendraus savo gimtaja kalba, tai dauguma Kretingos žemaičių (drįstu juos vadinti miescionimis) jau dabar šeimose, ypač su savo atžalomis, tarmiškai nešneka. Prieš devynis metus muziejuje suaktyvëjus edukaciniam darbui, kviesdama vaikus bendrauti daugelio gimtaja kalba, sulaukiau galvelių kratymo. Gatvëje sutikę vieni sveikindavosi „Laba dëina“, o kiti rodydavo pirštu ir šnibždédavo „Žemaitė eina“.

Išaiškinus, kad žemaičiai visais amžiais buvo narsūs ir garbingi, pripažindavo, kad reikia ne gëdytis, o didžiuotis, kad esi žemaitis.

Tuo metu paprašius mokytojų padaryti apklausą mokyklose, paaiškėjo, kad tik penktadalis (iš klasés) vaikų su tévais dar „žemaitëška rokuojas“, o tarpusavyje su draugais dar mažiau.

Tad dël to ir kilo mintis įkurti žemaitoku-muziejénoku mokyklélę, kad keisti ne tik vaikų, bet ir tévu požiūri į žemaičių kalbą, formuoti tévelių ir vaikų sąmonęje tikrojo žemaitiškumo samprata. Ypač šiandien vél išsiliejant į sajungas, svarbu iškieptyti vaikams didžiavimasi savo kraštu, istorija, kultûra. Kuo mes jau galim būti įdomūs pasauliui? Vien tik turtinčia savo etninię kultûrą, tarmémis.

1998 m. spalio mén. 5-kios J. Pabréžos gimnazijos klasés (120 vaikų) pradéjo lankytis „žemaitoku-muziejénoku“ mokyklélę su pagrindiniu tikslu šnekéti žemaičių kalba, ugdyti norą kuo daugiau suzinoti apie Žemaitijos etnokultûrą, džiaugtis neikainojama žemaičių tautosaka, kuo daugiau iš jos pasisemti, pasimokyti liaudies amatų: pynimo, molio apdirbimo, aplankytis žymesnes Žemaitijos vietas, skatinti laikytis žemaitiškų papročių, paruošti šventinių renginių visuomenei.

Aišku darbas nebūtų sekmingas jei prie jo su dideliu entuziazmu nebūtų prisdėjusios vaikų mokytojos. Ypatingai turia padékoti mokytojoms Irenai Šleinienė, Irenai Plokšienė, Kristinai Vaitienė, Danutei Petrauskienė už kiekvienos idėjos palaikymą, kasdienį triūsą su vaikais.

Didelis privalumas, kad ši mokyklélė yra muziejuje. Juk ne taip paprasta rasti įdomios autentiškos medžiagos, o aš galu pasinaudoti mūsų turtinčiu moksliiniu

archyvu, mūsų garbiųjų J. Mickevičiaus, J. Jablonskio rašytiniu palikimu, kad ir apie valstiečių darbus, darbo įrankius, kalendorines šventes (pvz., Velykas Kretingoje, Kartenoje, Jokūbave), jų surinkta ir toliau mūsų renkama žemaičių tautosaka. Didžioji dalis medžiagos nepublikuota, jos nerasi knygose, internete ir todėl įdomi.

O koks lobis muziejaus etnografijos eksponatai. Visuomenė jų mato mažą kruopelę, kad ir keisdami parodas, nedaug galime parodyti žemaičių trobos ekspozicijoje, kol kas jiems eksponuoti neturime patalpu. Mažiesiems žemaitukams iš muziejaus fondų ištraukiama viskas, kas tik konkrečiam užsiėmimui reikalinga. Dauguma dar senolių šiluma dvelkiančius daiktus vaikai gali liesti, su kai kuriais padirbėti, pvz., linų apdirbimo įrankiais: šukuočiais, jėkeliais, brauktuvėmis, matarais..., gali klumpėmis apsiavę pavaikščioti, nagines, vyžas susivarstyti, senovine lenta paskalbtį, magliais palyginti, vilnas karšti ir pan. Ar vaikai išgirdę jau užmarštin nueinančius žodžius, galėtų suprasti, kas tai per daiktai, jei jų nepamatytų, nepaglostytų, kad ir tokius kaip bunzis, moldelė, trékuojis, képalis, sputokėlis, abrinielis, kuodalis-lauknešė-dvėdognė-rauktėnalė, jėkelis, žvėrblis, matara, oršvėjorkas, krecos, skombals-kuols, skrabals, jekšis, lapelė, kolnasokis, šeiva ir kt.

Užsiėmimų tematika plati: žemaičių trobos, namų apyvokos reikmenys, seniosios apšvietimo priemonės, senieji amatai, linininkystė, vilnos apdirbimas, senieji žemdirbystės įrankiai, žemaičių valgiai, liaudies medicina, tautosakos aruodai, susitikimai su tautodailininkais, drožimas, lipdymas iš molio, pynimas iš šiaudelių, vytelių. Su klasiu mokytojomis sudarome bendrą planą, kurį metu eigoje esant reikalui pakoreguojame. Mokytojoms pageidaujant kai kurios temos iš „Aš ir pasaulis“ pamokų pagilinamos muziejuje panaudojant reikalingus etnografijos eksponatus. Visus užsiėmimus pajairiname žemaitiškais žaidimais.

Žemaitukai-muziejinukai daug sužino apie kalendorines šventes, jų kilmę, prasmę, daugelį kartu švenčiame. Tradicinė, nuo pirmųjų mokyklėlės gyvavimo metų – Kūčių vakaronė. Ji pritraukia ne tik tėvelius, broliukus, sesutes, bet ir močiutes, senelius. Pradėjome nuo pavakarojimo su advento dainomis, žaidimais, burtais, Kūčių stalu, kurį, kad ir kaip norėdami, kad jis būtų kuo paprastesnis, dėl išradingu mamyciu, močiučių 12-os patiekalų skaičių padidinam 10 kartą, bet bananų ir mandarinų, kaip pirmais metais ant stalo nebūna. Dabar mamas dar daugiau įdarbiname, nes mes jau ruošiame Kalėdinius vaidinimus, misterijas, kurioms reikia gražių rūbų. Ir varsta mamos, gal ir pabambédamos, angelų sparnus, sniegulių sukncias ir kitas grožybes siūdamos. Bet koks džiaugsmas į savo šaunuolius artistus žiūrint. Pasirodome ne tik tėvams, bet ir kitų mokyklų moksleiviams, pensionų gyventojams.

Per Užgavėnes mūsų žemaitukai pasidarę muziejuje kaukes eidami žydeliais „Mes žydukai Lietuvos, norim blynų ir kavos“, netraukia, išmoksta daug žemaitiškų dainų, žaidimų, vaidinimų, oracijų, linkėjimų. Vienais metais Užgavėnes šventėme pasikvietę „zbitkininkus“ salantiškius, kitais metais su Grūšlaukės pagrindinės mokyklos moksleiviais keliavome po visą Grūšlaukę ir pamatėme kaip švenčia visas kaimas. Dažniausiai į Užgavėnių šventes pasikviečiame miesto mokyklų moksleivius, renkame šauniausius „žydelius“, tautodailininkai R. Puškorius ir A. Viluckas moko drožti kaukes.

Prieš Velykas vaikai sužino ne tik apie senuosius Velykų papročius, kaip pa-

sidaryti patį stipriausią kiaušinį, bet pasikvietus į talką mokytoją Rumeikię – kiaušinių marginimo meistrių meistrę – išmoksta margučių puošimo subtilybių. Pasidarame ir po velykinį avinėlį, užsiauginame avižų želmenelių. Per visas šventes pasinaudodami senolių patirtimi spėjame orus, o ypač vaikams patinka burtai, tai ir poras beveik superšame ir ilgą gerą gyvenimą išsiburiame.

I Sekminių šventę prie astronominio kalendoriaus susirinko miestelėnai, Padvarių kaimo gyventojai. Juos linksmino ne tik žemaitukai – muziejinukai, bet pakvietėme ir miesto kultūros rūmų moterų ansamblį „Gervelė“, Kūlupėnų kaimo kapelą, muziejaus folklorinį ansamblį „Volungėlė“. Jaunieji dvaro parko bičiuliai lauko gėlių puokštėmis išdabino susijėjimo vietą, mergaitės mokė pinti vainikus. Vaikai kartu su vyresniaisiais, net su rajono meru šoko, dainavo, žaidė senovinius žaidimus.

Aišku, labiausiai vaikai mėgsta ekskursijas. Išvaikščiojom Kretingą, pradendant nuo Andulių piliakalnio (Kretingos pilies vietas), senosios gyvenvietės (Basantavičiaus gatvės), dvaro teritorijos, parko, svečiavomės vienuolynuose, studijavome Kretingos miesto išplanavimą pagal senas nuotraukas bandėme atsekti, kur stovėjo rotušė, sinagoga ir kiti senieji pastatai, apžiūrėjome naujuosius paminklus (Nepriklausomybės ir Pabrėžos). Kaip neaplankytí kapinių ir koplyčių, kur ilsisi tiek Kretingai nusipelniusių žmonių. Ypač jaudina J. Pabrėžos ir Tiškevičių šeimos kapavietės – juk mokomės J. Pabrėžos vardu pavadintoje mokykloje ir grafų Tiškevičių kažkada išpuoselėtuose rūmuose.

Iš Kretingos viena ranka pasiekiami Vydmantai, kur geranoriškas keramikas A. Pocius mokė žiesti puodus. Klaipėdos kalvystės muziejuje darėm žiedus, liejom „Vytį“, Majoro sodyboje prašém velnio, kad girnomis maltų grūdus. Telšių „Alkos“ muziejuje susitikome su žemaičių kunigaikščiu Kasparavičiumi, kuris savo karūną ir sostą parodė. Žemaičio japono sodyboje bandėm suprasti japonų gyvenimo būdą, kaip Telšiuose nepasigrožési katedros didybe, nepamatysi vyskupo rezidencijos. Atsipūtimui Žemaitijos kaimo muziejaus daržinėje surengėm vakarėli su žemaičių komis dainomis, žaidimais, „artistų“ vaidinimais. Pabuvojė Rumšiškių liaudies buities muziejuje nusprendéme, kad vis dėlto žemaičių sodybos iš visų mieliausios.

2002 m. su žemaičių komis dainomis, sveikinimais sutikome Lietuvos Respublikos prezidentą V. Adamką. Ypač mumis džiaugėsi ponai A. Adamkienė.

Žemaitukai savo įgytomis žiniomis dalijasi su téveliais, broliais, seserimis, draugais. Mamos juokauja, kad vaikai dažniausiai daugiau žino už jas, kad ir Kūčių vakarą: papuošia stalą, pagamina seniausią patiekalą, pažeria namų šokiams krūvas linkejimų, pripasakoja visokių atsitikimų iš senovės, įtraukia visus šeimynykščius į burtus, moko spēti kitų metų orus ir pan., o jau rečiau vartojamų žodžių kartais ir seneliai nebežino, tai anūkai žemaitukai jiems primena.

Mokytojos primena, kad žemaitukai dažnai net pamokų metu pritaiko mokyklėlėje patirtus išpūdžius, daug ką priebando draugams.

Turime ir problemų. Nors gyvuojamė jau aštuntus metus, neturime klasės su baldais (glaudžiamės etnografijos ekspozicijoje – žemaičių troboje), neturime šiuolaikinių priemonių užsiėmimams, išskyrus magnetofoną, kurį galėjome nusipirkti 2002 m. laimėjė projekta, rašytą etninės kultūros ir regionų kultūros rėmimo fondui.

Kaip jau minėjau, mūsų vaikai labai mēgsta vaidinti, turim svajonę iškurti žemaitokų dramos studiją, rašém projektus, bet mums nepasisekė gauti finansavimo.

Dar daug ką turime nuveikti. Dar šiemet ketiname pasiruošti V. Valančiaus skaitiniams, rengiamės aktyviau dalyvauti kraštotyrinėje veikloje, dažniau aplankytis senolius, užrašyti jų prisiminimus, kuo daugiau pasisemti iš jų atmintyje išlikusio tautosakos lobyno.

Aš džiaugiuosi, kad pabréžiukai jau didžiuojasi esantys žemaitukai, vis daugiau vaikų nori dalyvauti šios mokyklėlės veikloje, auga domėjimasis žemaičių kilme, kalba, papročiais, senaisiais amatais ir pan. Juntamas ir didesnis tėvų palankumas bei palaikymas tam, ką mes darome.

Bet mūsų darbeliai tik lašas jūroje. Aišku mokytojai išradę, organizuojaite įvairias šventes, konkursus, bet visuotiniai tai nieko nekeičia. Jei norime, kad jaunieji kretingiškiai nepamirštų savo gimtos kalbos, turime visi ja ir bendrauti: tėvai šeimoje, mokytojai per kai kurias pamokas, per pertraukas, užklasinėje veikloje. Būtų labai smagu, kad atsirastų koks vaikų ansamblis, kaip Telšių „Čiočiotka“ ar „Ventoka“, gal dramos studija. Tad kaip rašė S. Daukantas „Kalkem geleži kol karšta, kap išals nabi-kalsi“.

LIETUVIŲ IR ŽEMAIČIŲ NAMINIŲ GYVULIŲ BEI PAUKŠČIŲ DIEVYBĖS: NUO APEIGOS IKI PRIETARO

Rimantas Balsys

Straipsnio tikslas – susisteminti įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose užfiksotas lietuvių bei žemaičių naminiai gyvuliai ir paukščių dievybes; aptarti žemaitiškuų dievavardžių kilmę, jų funkcijas bei veiklos sritis; pasekti naminiai gyvuliai bei paukščių dievybių ir jų funkcijų raidą nuo XVI a. pab. iki XX a. pr., t. y. nuo pirmųjų šių dievybių paminėjimų rašytiniuose šaltiniuose iki šioms dievybėms skirtų apeigų pėdsakų papročiuose, tikėjimuose, tautosakoje; apžvelgti ir įvertinti XIX a. vidurio – XX a. tyrinėjimus, skirtus naminiai gyvuliai ir paukščių dievybėms.

Archeologų duomenimis, baltų kraštuose gyvuliai buvo prijaukinti jau neolite. To meto žmonės, sprendžiant iš gyvenvietėse randamą kaulų, jau augino ožkas, avis, kiaules. Kiek vėliau pradėti auginti ir stambieji raguočiai bei arkliai. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose (BRMŠ I – III) užfiksuota nemaža medžiagos apie vieno ar kito gyvulio priklausomybę dievams, jų aukojimą ir t. t. Tuo tarpu žinios apie senasias naminiai gyvuliai dievybes yra ir ganétinai velyvos, ir ganétinai fragmentiškos. XIX–XX a. tyrinėtojų (mitologų, etnologų) požiūris į šias dievybes yra prieštaragingas. Vieni (T. Narbutas, A. Miežinskis, V. Manhardtas, P. Dundulienė) daugelio jų autentiškumu iš viso arba beveik neabejojo, kiti – A. Brukneris, J. Balys – laiko juos „dievais nebuvéliais“¹ (Balys, 2000, p. 331, 358). Visas lietuvių naminiai gyvuliai ir paukščių dievybes iki šiol yra suminėjęs tik G. Beresnevičius (TLPRŽ, 2001), laikydamas jas valstietiškos religijos, kurioje pirmiausiai iškeliamos vaisingumo ir derlingumo funkcijos, išraiška (Beresnevičius, 2004, p. 27–29).

Įvairiuose šaltiniuose užfiksuota keturiolika naminiai gyvuliai ir paukščių veisimu, auginimu bei apsauga besirūpinančių dievybių. Prie naminiai gyvuliai dievybių dėl itin menkos informacijos (neaiški kilmė, neapibrėžtos funkcijos, nieko neužsimenama apie aukas) liko nepriskirtas *Širyčius* (*Siriczius*)². Net aštuonias naminiai gyvuliai dievybes savo darbe (1582 m.) paminėjo J. Lasickis (žr. lentelę nr. 1). J. Pabrėža dalį užmirštų senujų žemaičių dievavardžių priskyrė augalams (Sutvaras, Ganiklis, Valgina, Kurvaitis Ėraitis, Gardunytis).

1. Valgina

1. 1. Šaltiniai. Pirmą kartą 1582 m. mini J. Lasickis: „Ratainyčia (Ratainica) laikomas arklių dievu, o Valgina (Walgina) – kitokių gyvulių (BRMŠ II, p. 594).

1. 2. Tyrinėjimai. T. Narbutas teigia, jog *Valgina* „globoja naminius gyvulius jų tuklumo bei tinkamumo žmonių maistui požiūriu. Ji nulemdavo gyvulių pašaro skalsumą ir saugodavo maistą nuo sugedimo“. T. Narbutas *Valginą* tapatina Romos deive Vicca (Narbutas, 1998, p. 146). T. Narbutu sekė I. J. Kraševskis, sakydamas, jog *Valgina* (Walginie) – „(iš žodžio *valgau*) bandas, gyvulius globojo, juos tukino“ (LM I, p. 208). H. Uzeneris iš *Valginos* padaro vyrišką dievą *Valginą* ir prisikiria jam galvijų penetojo funkcijas (LM I, p. 426).

1 lentelė. Naminių gyvulių bei paukščių dievybės

Teonimas ir jo funkcijos	Pirmasis šaltinis, metai	Aukos turinys	Aukojimo tikslas
1. Sutvaras (visokių galvijų)	M. Strijkovskis 1582 m.	Įvairių spalvų romyti gaidžiai	Kad veistusi visokio plauko gyvuliai
2. Ganiklis (girinės piemenų)	M. Strijkovskis 1582 m.	Eržilų, jaučių, ožių ir kitų gyvulių pautus	Kad plėšrūnai žalos gyvuliams nepadarytų
3. Valgina (maistui auginamų gyvulių)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
4. Baubis, Jaučbaubis, Jaučių Baubis (naminių gyvulių; karvių ir jaučių)	V. Martinijus 1666 m. M. Pretorijus XVII a. pab.	Ką nors paskerdžia	Kad sergėtų jų gyvulius
5. Gota (dauginimosi, naminių gyvulių)	M. Pretorijus XVII a. pab.	Aukojami pirmieji gyvulių prieaugliai	Kad globotų galvijų prieaugli ir avis
6. Krakis (kiauliu)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
7. Kremata (paršų ir kiauliu)	J. Lasickis 1582 m.	Aukoja alų liedami jį ant kiauliu	Nenurodyta
8. Priparšis (žindomų paršiukų)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
9. Chaurirari (žirgu)	M. Strijkovskis 1582 m.	Augalotus, stiprius įvairių spalvų gai-džius	Kad stiprūs veistusi žirgai
10. Ratainyčia (arklių)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
11. Kurvaitis Ėraitis (ériukų)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
12. Gardunytis (ériukų)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
13. Pessejas (tik ka atsivesto prieauglio)	J. Lasickis 1582 m.	Nenurodyta	Nenurodyta
14. Svetpuncynis (naminių ir laukinių paukščių)	M. Strijkovskis 1582 m.	Aukų neaukodavo	

Valginos funkcijų klausimas nėra visai aiškus. Jei ji lemtų gyvulių pašaro skalsumą, kaip mano T. Narbutas, tai galėtų (turėtu) rūpintis ir arklių pašaru. Vadinasi, sekant J. Lasickiu, *Valgina* globoja tik tuos naminius gyvulius (kiaules, avis, karves, jaučius, veršius), kurie skirti žmonių maistui. Gi arklieną, kaip žinia, maistui vartoja tik klajokliai ir stepių gyventojai.

Mėsos kaip pagrindinio maisto svarbą paliudija tiek istoriniai šaltiniai, tiek XIX a. pab. – XX a. pr. etnografiniai duomenys. Antai jau iš XV a. rašytinių šaltinių matyti, jog kiaulių, avių, jaučių mėsa buvo pagrindinis tiek didikų puotų, tiek ir prastuomenės apeiginių vaišių maistas. Iki pat pirmojo pasaulinio karo stambesni ūkininkai mėsos turėjo pakankamai per visus metus³ ir valgydavo ją visomis laisvomis nuo pasninko dienomis, t. y. sekmadieniais, pirmadieniais, antradieniais ir ketvirtadieniais. Mažiau teigalintys užsiauginti gyvulių, stengési juos pjauti bulviakasiui, Visų Šventųjų dienai, Kalėdoms ir Užgavénėms. Iki pat XIX a. pab. Lietuvoje išliko skerstuvų vaišių paprotys. Skerstuvės tėsdavosi dvi tris dienas, kol šeimininkė prie durų pastatydavo šakes, maišiklį ir pušinę – vaišių pabaigtuvį ženkla. Paproty suteiktas pjaustuvų ar skerstuvų kiekvienam kaimynui, net už save turtingesniams, o vėliau tik artimiausiams kaimynams ir kaimo varguoliams išliko ir XX a.⁴

Skerstuvų apeigos yra ne kas kita kaip gyvulių aukojimo seniesiems dievams reliktas. Paskersto gyvulio mėsos pasidalijimas su kitais bendruomenės nariais, o ypač su neturtingesniais ar net su elgetomis, matyt, turėjo užtikrinti gyvulių prieaugli, tinkamą maistui skirtą gyvulių penėjimąsi. Juk lygiai dėl tos pačios priežasties – kad bitės daug medaus prineštų, kad namuose duonos netrukštų ir pan. – elgetos arba vaikai vaišinami pirmuoju tų metų medumi, elgetoms kepama speciali „ubagų“ duona, prieš Kūčias dalijamas su kaimynais tuo, kas tais metais gerai užderėjo ir t. t.

Visa ši gausi istorinė ir etnografinė medžiaga (pradedant gyvulių aukojimo apeigomis ir baigiant skerstuvų papročiais) liudija nuolatines valstiečio pastangas gausinti savo gyvulių ūkį – vieną pagrindinių maisto šaltinių. Vadinasi, neturėt stebinti ir dievybės *Valginos*, besirūpinančios maistui skirtą gyvulių priežiūra, egzistavimas XVI a. pab.

2. Krukis, Kiaulių kriukis

2. 1. **Šaltinai.** *Krukij* pirmą kartą pamini J. Lasickis (1582) *Krukis* (Krukis), J. Lasickio žodžiais tariant, yra „kiaulių dievas, jি su didžiausiu pamaldumu garbina Budraičiai, t. y. kalviai“ (BRMŠ II, p. 595).

XVII a. *Kiaulių Kriukij* (Kiauli-Kriukej) – lietuvių kiaulių dievą mini M. Pretorius (BRMŠ III, p. 260).

2. 2. **Tyrinėjimai.** T. Narbutas *Krukij* pakeitė į *Krugij*, lygino su Vulkanu, laikė kalvių dievų ir kildino iš lietuvių *kriegos* – kriukio, kablio (Narbutas, 1998, p. 108). Sekdamas K. Bogušu, kuris *Vulkaną* tapatino su *Jagaubiu*, T. Narbutas daro prialaidą, jog „šis dievas buvo žinomas net keliais vardais (Bohusz, 1808, p. 145; Narbutas, 1998, p. 108) A. J. Greimas išplėtojo T. Narbuto prialaidą ir *Krukij* laikė kalvių globėjų bei tapatino jि su *Taliaveliu* (Kaleveliu) ir net su *Velinu* (Greimas, 1990, p. 415-417). Platus žodžio *krukio*, *kriukio* reikšmių spektras bei J. Lasickio užuominą, kad ši dievą garbina Budraičiai, t. y. kalviai, leido ir G. Beresnevičiui *Krukio* sąsajas su kalviais laikyti visiškai įtikėtinomis (TLPRŽ, p. 101).

Krukio (*Kiaulių Kriukio*) vardas, daugelio tyrinėtojų nuomone (A. Šleicheris, V. Manhardtas, T. R. Grinbergeris, A. Briukneris, N. Vėlius ir kt.), gali būti siejamas tiek su *kriuksejimu*, t. y. onomatopėjinės kilmės (plg. Bičbirį, Musių birbiką, Baubį ir kt.), tiek su *kriukiu*, „*kiaulės knysle*“.

Regis, jog negalime atsiriboti nė nuo vieno iš čia jau paminėtų *Krukio* (*Kiaulių Krukio*) kilmės varianto, tačiau kalbiniai duomenys labiau paremia antrajai etimologijai.

Lietuvių kalbos žodyne užfiksuotos net devynios *kriukio* reikšmes: 1) riestu galu lazda; 2) ramentas; 3) duonkepiui maišyti pagalys, pagaištis, žarsteklis; 3) kablys; 5) riestasis lazdos galas; 6) kastuvo, šakės kotas (skersai uždėtas pagaliukas); 7) *kiaulės knyslė*; 8) senas, sulinkęs žmogus, 9) kas sulinkę (LKŽ VI, p. 646). Visa eilė *kriukiui* giminingu žodžiu – *krukis*, *kriukė*, *krūkas*, *kriūkas* ir t. t. turi tas pačias arba panašias reikšmes (žr.: LKŽ VI, p. 645–695). Lietuvių *kriukis* taip pat gimininges latvių žodžiui *krukis* „ramentas, žarsteklis, kreivas medis“⁵, rusų *крюк* “kablys, kobinys, vagis, gembė, durų kengė, ugniaugesių kobinys, kelio lankstas, linkis, vingis, alkūnė“⁶ ir t. t. (RLKŽ I, p. 423). Kitaip tariant baltų ir slavų kalbose šis žodis pirmiausia reiškė tai, kas gamtoje natūraliai išlinkę, sulinkę, išlenkta ir pan. Būtent šis požymis - išlinkio, lanko, alkūnės - tapo ir daugelio Lietuvos vandenvardžių pievų, miškelių ir t. t. pavadinimų kilmės motyvacija: *Kriukė* – upelis Raseinių raj., *Kriukiai* – pieva Kretingos, Kelmės raj., miškas Klaipėdos raj., *Kriukis* – krūmynai Mažeikių, Skuodo raj. (Vanagas, 1981, p. 166). Pastebėtina, jog visi šie pavadinimai labiausiai paplitę kaip tik Žemaitijoje. Panašūs miškų, ganyklų pavadinimai populiarūs ir Latvijoje (Karulis, 1992, p. 428). Atrodo, kad aptariant *Krukio* etimologiją, neužtenka ši dievavardžių sieti tiek su *kriukiu*, *krukiu*, t. y. *kiaulės knysle*. Akcentuotina pirminė *krukio*, *kriukio* reikšmė – linkis, vingis, kreivuma. Šis požymis būdingas daugeliui baltų sakralių objektų – krivulei, alkui ir t. t. (Balsys, 2003, p. 121, 132–133). Vietovardžiai su šaknimis Kriv-, Kreiv-, Alk- yra patikima nuoroda į mitologinių-sakralinių objekta (Vaitkevičius, 2003, p. 204). Galbūt prie jų galėtume priskirti ir toponimus su šaknimi *Kriu-*, *Kru-*.

Sunku pasakyti, ar *Kiaulių Kriukis* – lietuvių *kiauliu* dievas yra paties M. Pretorijaus perdirbtas, patikslintas iš J. Lasickio *Krukio*, ar užrašytas remiantis gyvaja tradicija. Bet kuriuo atveju abu šaltiniai teigia tą patį – *Krukis* yra *kiauliu* dievas ir pirmiausia gretintinas su kita *kiauliu* dievybe *Kremata*. Bet kokie mėginimai ji padaryti kalvių ar kalvystės dievu yra nepamatuoti. Gi J. Lasickio pastabą apie kalvius Budraičius galime suprasti, kaip užuominą apie vietinių, sritinių ar akimirksnio dievybių gausą, tačiau menką jų paplitimą, t. y. vieni (pvz., kalviai Budraičiai) galėjo garbinti *Krukę*, kiti (gal irgi Budraičiai, bet ne kalviai) - *Krematą*, treti - *Priparši* ir t.t.

3. *Kremata*.

3. 1. *Šaltiniai*. Pirmą kartą mini J. Lasickis 1582 metais: „*Kremata* (*Kremata*) - paršų ir *kiauliu* dievas, jam taip pat kūrena židinius ir aukoja alų, liedami ji ant *kiauliu*“ (BRMŠ II, p. 594).

3. 2. *Tyrinėjimai*. T. Narbutas *Krematą* perskaito kaip *Kremarą* ir laiko vyriška dievybe, kuri „ypač globojo kuilius ir paršavedes, tinkamus sau ir aukai“ (Narbutas, 1998, p. 169). *Krematos* vardas tyrinėtojų aiškintas gana įvairiai. A. Miežinskis

jį siūlė skaityti *kreanta*, *kremtanti* (Mierzyński, 1870, p. 68), V. Manhartas, sekdomas Berkholcu, jį siejo su *krimstus*, *kramstus*, *kramtus* „édrus“ (Mannhardt, 1936, p. 394). V. Jaskevičius *Kremata* kildino iš *kramė* (tarmiškai *kremē*) „galva“ ir *kramti* „apšaisti, pasidaryti gumbuotam“, rekonstruojama forma *kramata* (niekinamas kiaulės pavadinimas) (Jaskiewicz, 1952, p. 86). Regis, jog semantiškai labiausiai tiktu kildinti iš veiksmažodžio *krimsti*, *kremsti*. Vadinas, *Kremata* – būtų nuolat *kremtanti*, *kramtanti*, o tai atitinka kiaulės prigimti.

Ir *Krematos* etimologija ir pirmasis šaltinis aiškiai rodo – jog tai mésai, pjovimui penimų kiaulių dievybę. J. Lasickio informaciją, jog šiam paršų ir kiaulių dievui „kürena židinius“ galime suprasti tik kaip auką (tu pačiu paršų ir kiaulių) deginimą *Krematai*, siekiant, jog kiaulės gerai veistusi ir penėtusi. Dar ir XX a. pr. išlikę tikėjimai, jog norint kiaulę nupeneti, reikia į jos lovį įdėti nuodėgulį (Elisonas, 1932, 2363, 2370), o paršams susirgus, reikia juos pabadyti įdegintu žarstekliu (TŽ IV, p. 491), leidžia manyti, jog būta kažkokio specifinio papročio, skirto kiaulių dievybei.

Senuosiouose šaltiniuose daug informacijos, jog kiaulė ar paršas dažnai aukojami įvairiems dievams – *Dievui* (?), kad žuvis į pakrantę sugražintų, *Dirvolirai*, *Up-niui*, žemei, mirusiesiems protėviams ir pan.⁷ Šio auko jimo pėdsakų iki pat XIX a. pab. galime rasti skerstuių papročiuose. Iki pat XX a. pab. kiauliena (atskiros kiaulės dalys – galva, kumpis, knyslė, uodega) išliko pagrindiniu daugelio agrarinių ir kalendorinių švenčių (pirmojo arimo, Kalėdų, Užgavėnių, Velykų ir t. t.) patieka lu. Dar pastebėtina, jog auko jamos kiaulės mėsa apeigos dalyvių yra suvalgoma, gausiai užgeriant ritualiniu gérimu – alum. Tokiame kontekste, matyt, aiškintinas ir alaus auko jimas *Krematai*.

4. *Priparšis*

4. 1. *Saltiniai*. Pirmą kartą 1582 m. mini J. Lasickis: „*Priparšis* (*Priparscis*), manoma, augina žindomus paršiukus (BRMŠ II, p. 594).

4. 2. *Tyrinėjimai*. T. Narbutas mano, jog *Priparšis* yra *Kremaros* parankinis laiko jį dievaičiu, globojančiu tik paršelių veisimą ir auginimą (Narbutas, 1998, p. 169). Jam pritarė I. J. Kraševskis, A. Šleicheris, H. Uzeneris. A. Šleicheris pirmasis aptarė ir nesudėtingą *Priparšio* darybą iš „pri- ir paršas“ (LM I, p. 234). G. Beresnevičius teigia, kad *Priparšis* „kildintinas iš *prieparšis* – „paršelių vada““ (TLPRŽ, p. 145). Tačiau LKŽ duomenimis *prieparšis* – arba prastesnis paršas, arba paskutinis kiaulės atvestas paršiukas (LKŽ X, p. 665).

Žodis *paršas*, iš kurio, kaip teisingai pastebėjo A. Šleicheris, yra padarytas *Priparšis*, gali būti suprantamas dvejopai: a) meitėlis, kastruotas kuilys (meitėliai gerai ir greitai penisi, todėl jie auginami mésai); b) paršelis (kiaulių jauniklis) (LKŽ IX, p. 430), tačiau šio žodžio etimologija rodytu, jog antroji reikšmė yra senesnė. E. Benveniste lietuvių *paršq* ir visus jo giminaičius sieja su sanskrito *pŕsnis* „démé-tas, margas“. Semantiškai ši etimologija gana pagrista, nes laukinės kiaulės paršiukų oda iki šešių mėnesių esti išmarginta juodais ir gelsvais išilginiais ruoželiais (Sabalaukas, 1994, p. 251). Šerno jauniklį lietuvių taip pat vadina paršeliu. Antai F. Kuršaičio žodyne šerniukas vadinas *mediniu paršeliu* (Kurschat, 1870, p. 470).

Žindomus paršiukus globojančios dievybės buvima galėtų patvirtinti ir daugybė tikėjimų bei burtų išlikusių iki pat XX a. pr., kuriais stengiamasi apsaugoti atsi-

vestus paršiukus, kad jų kas nors nenužiūrėtų, kad paršavedė nenugultų ir t. t.: „Kai kiaulė atsiveda paršus, šeimininkė per kvartuką pakramto uodegas, kad niekas nenudyvytų“ (LKŽ IX, p. 430), „Jei nori, kad paršiukai gerai penėtusi, reikia juos paliuobti trupiniais iš elgetos maišo“, „Jei paršų nesiseka auginti, reikia gyvą kiaulę apsvilinti“, „Jei paršų nesiseka auginti, reikia raudoną akmenį (granita) sudeginti, pasidariusi žvyra išvirinti ir tuo vandeniu paršus plauti (Elisonas, 1932, 2398 – 2407)

Kiaulininkystės svarbą liudija ir gausūs vietovardžiai bei vandenvardžiai su šaknimi *parš*: *Paršapilė* (XIV a. pab. kryžiuočių žygii aprašuose ta pilis vadinama *Parzepil*, *Parsepil*, *Parssepil*, *Parsen*), *Parsežeris* (ežeras netoli Varnių), *Paršupis*, *Paršutys*, *Paršabale*, *Paršpelkė* *Paršai*, *Paršiškiai*, *Paršiukai*, *Parškaimiai*, *Parškepiai* (LE XXII, p. 34–35; Pėteraitis, 1997, p. 287, Vanagas, 1981, p. 246).

Su krikščionybe kiaulių globą perėmė šv. *Antanas*, kuris liaudies tikėjimuose saugo namus nuo ugnies, maro, naminių gyvulių ligų, globoja kiaulių piemenis, mėsininkus ir t. t.⁸ Per šv. *Antano* šventę birželio mėnesje būta tradicijos rengti turbus, kurių metu būdavo pardavinėjami paršeliai. Iš šv. *Antano*, regis bus atsiradęs ir latvių kiaulių globėjas *Tenis* (Tenis), *Tunis* (Tunais).

Vargu, ar krikščioniškasis globėjas galėjo atsirasti ten, kur iki tol nieko nebuvo. Labiau tikėtina, jog šv. *Antanas* pakeitė užmarštin nueinančias seniasias kiaulius ir paršelių dievybes *Priparši*, *Krematą*, *Kruki*.

5. Ratainyčia

5. 1. **Šaltiniai.** Pirmą kartą 1582 metais mini J. Lasickis: „Ratainyčia (Ratainicza) laikomas arklių dievu (BRMŠ II, p. 594).

6. 2. **Tyrinėjimai.** J. Lasickis ir T. Narbutas, J. Basanavičius ir kiti tyrinėtojai *Ratainyčią* laikė moteriška dievybe, o J. I. Kraševskis ją pavertė vyrišku dievu *Ratainyčiu* ir kildino jį iš žodžio *ratai* „vežimas“ (LM I, p. 521, 208). T. Narbutas *Ratainyčią* lygina su keltų Epona ir teigia, jog tai „deivė, globojanti jojamuosius arklius (Narbutas, 1998, p. 146). G. Beresnevičius daro prielaidą, jog tai vežiman kin-komų arklių dievybė ar apskritai pakinkytą arkli, kinkinį prižiūrinti dievybę (TLPRŽ, p. 162).

Lietuvių kalbos žodyno duomenimis *ratainyčia* (ratinė) – patalpa vežimams, rogėms ir kitiems panašiems dalykams (pakinktams, padargams) laikyti. S. Daukantas rašo: „Rūmė tarp trijų kūtės sienų ir tų durų vadinos tarpikiu, arba *ratainyčia*, kurioje ratai, važiai ir rogės laikomos buvo. Išeitų, jog J. Lasickio minimą deivę galėtume sieti tiek su arkliais, ratais, pakinktais, tiek ir su patalpa – *ratainyčia*, kurioje ji galėjo reziduoti.

Vieta *ratainyčiai* (ratinei) būdavo parenkama klėties, tvarto, daržinės ar klojimo gale. Dar iki XX a. pr. tikėta, jog kaip tik čia (ypač tamsiu paros metu) pasirodo ir veikia įvairios mitinės lietuvių sakmų būtybės.

Gi arklys lietuvių buvo laikomas toteminu gyvūnu, galinčiu ne tik ir bausti, bet ir apsaugoti, gausinti materialines gérybes: arklio galva arba kaukolė lietuvių ir kitų tautų papročiuose buvo naudojama apsaugai nuo ligų, iškelta ant mieto bityne arklio kaukolė turėjo užtikrinti našų bičių darbą, sodyboje – apsaugoti viščiukus nuo vanago, Velykų rytą kartu su kitais simboliais naudojama norint nugalėti velnią¹⁰, lietuvių sakmėse negyvas arklys ar kumelė baudžia papročiams nusižengusius žmones

ir t. t. (Balys, 1993, p. 182; Kerbelytė, 1994, p. 27–32; Kerbelytė, 1997, p. 6–67). Tokią pat prasmę lietuvių pasaulėžiūroje turi ir kiti su žirgu /arkliu susiję daiktai – *tekinių* (ratai), *kamanos*, *pakinktai*, *pasaga* ir t. t. Tai patvirtina ir rašytiniai šaltiniai, papročiai, tikėjimai, tautosaka. Antai Vilniaus kolegijos jėzuitų 1604 m. ataskaitoje rašoma: „Kitoje vietoje buvo suardyti larajai¹⁰, pašalintos tekinių krūvos sandėliuose, neva apsaugančios nuo vagysčiu, o vietoj jų pastatyti kryžiai <...> Vežimų tekinius sudeda pačioje svirnų pakraigėje, kad piktosios dvasios vogčiomis neperneštų derliaus į kaimynų svirnus. Daugelyje vietų Tėvas tuos tekinius nuvertė ir jų vietoje pastatė kryžius“ (BRMŠ II, p. 631–632). Apie tikėjimą *ratų* (tekinių), *ratų stebulės* magine galia randame žinių iki pat XX a. pr. Ratais užritinamos klėties, kurioje per vestuves suguldomi jaunieji, durys; viščiukus pirmąkart leidžiant laukan, reikia juos leisti per rato stebulę, kad vanagai neišešiotų o tą ratą ant ilgos šatros iškelti (Vulančius, 1965, p. 161; Balys, 1993, p. 180–181). Tą patį (apsauga, gėrybių gausinimas) galima pasakyti ir apie *pasagą*, *kamanas*, *pakinktus*: viščiukus reikia per pavalkus į šiaurės pusę už galvelės išvedžioti; apynasriu arba pakinktais Joninių ryta braukiamą rasa, kad karvės daugiau pieno duotų; radus pasagą reikia ją ant slenksčio arba virš durų (vartų) prikalti, tai laimingas būsi ir t. t. (Balys, 1993, p. 180–181; Kerbelytė, 1997, p. 61–74).

6. Kurvaitis¹² Éraitis

6. 1. Šaltiniai. Pirmą sykį paminėtas J. Lasickio 1582 metais: „Karvaitis¹³ Éraitis (Kurwaiczin Eraiczin) yra ériukų dievas, Gardunytis (Gardunithis) – tik ką atsivedstę ériukų saugotojas“ (BRMŠ II, p. 594).

Greičiausiai iš J. Lasickio paimtą informaciją savaip pertiekia M. Pretorius, padalindamas minėtą dievybę į dvi atskiras ir teigdamas, jog: „Karvaitis (Karwaitis) – veršiukų dievas. Éraitis (Ératinis) – ériukų dievas“. Dar priduriama, jog tų dievų „yra ir dar daugiau, tačiau jiems nerengiamos specialios šventės, nors kaip kas jų dar šaukiasi, jei ne kaip dievų, tai kaip angelų arba šventųjų“ (BRMŠ III, p. 261).

6. 2. Tyrinėjimai. Idomiu *Karvaičio Éraičio* interpretacijų pateikė romantizmo paveikti XIX a. lietuvių mitologijos tyrinėtojai. Antai T. Narbutas *Karvaičius Éraičius* (kaip matome, jau ne vienas, o daug) laikė sodų dievaičiais, sodų ir vaisių sargais, kurie gąsdindavę į sodą įlindusius vaikus ir užpuldaus merginas (Narbut, 1835, p. 105). Galbūt tokiai prieledai T. Narbutą pastumėjo J. Lasickio užrašymas *Kurwaiczin Eraiczin*. Išeitų, jog pirmasis žodis perskaitytas, anot G. Beresnevičiaus, paraidžiui (TLPRŽ, p. 86) ir siejamas su paleistuvystėmis. T. Narbutas kaip tikras romantizmo atstovas savo samprotavimams paremti ieškojo atitikmens antikinėse mitologijose. Kaip tik toks graikų mitologijoje būtų *Priapas* – vaisingumo jégų dievybė, geraširdis laukų dievukas, sodų sargas, kuris rūpinasi šaltinių skaidrumu ir teisingu žemės išmatavimu; globoja prostitutes, ištvirkėlius ir t. t. Be gėlių vainikų ir girliadų, daržovių, vaisių, medaus, pupų ir vyno, *Priapo* garbei dar aukodavo ir veršiukų, ožiukų, ériukų, paršelių, balandžių ir žuvų kraują, kuriuo apšlakstydavo *Priapo statulas*¹⁴. Iš dalies T. Narbuto interpretaciją pakartojo J. I. Kraševskis, teigdamas, jog „Sodus saugojo ir juose gyveno Karvaičių dievas (Kurwajczyn) ir Eraičių dievas“ (Erajczyn) (LM I, p. 209). Kita vertus, J. I. Kraševskis, atrodo, nebuvo skaitęs J. Lasickio veikalą, nes būtent jį apkaltino neteisingai perskaicius žodį *Erai-*

czin, ir pagrixtai siūlo sieti ši dievavardį su žodžiais *éris*, *ériukas*.

Nuo ne visiškai pamatuotų interpretacijų, atrodo, vertėtų grįžti prie pirminio šaltinio, kuris aiškiai teigia, jog *Kurvaitis*, *Éraitis* (Kurwaiczin Eraiczin) „ériukų dievai“. Akivaizdu, jog *Éraitis*, *Ératinis* gimininingas lietuvių *éras*, *érytis*, *ériukas*, *éraitis*. Beje, pastaroji forma (*éraitis*), LKŽ duomenimis, populiarusia kaip tik Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje (LKŽ II, 1138). Lieka išsiaiškinti *Kurvaičio* (Kurwaiczin) ryšį su avimis (ériukais). Pagrixtai kyla abejonių, ar teisūs buvo M. Pretorius ir juo sekę vėlesni tyrinėtojai pirmajį démenį (Kurwaiczin) siejė su karvių ir veršiukų globa. Regis, jog minėtą teonimą turėtume kildinti iš prūsų *curvis* „jautis“. Pastarojo giminaičiai būtų lotynų *cervus* „briedis, cornu“ „ragas“, graikų kalbos būdvardis *ke-raós* „raguotas gyvulys“, lietuvių *karvė*, rusų *korova* „karvė“, lenkų *krowa* „karvė“ ir t. t. Visų čia paminėtų giminaičių pirminė reikšmė buvo raguotas gyvulys (Mažiulis, 1993, p. 318–319, Fraenkel, 1962–1965, p. 225, Sabaliauskas, 1994, p. 146). Taigi J. Lasickio užrašytą *Kurwaiczin Eraiczin* turėtume skaityti kaip *Kurvaitis Éraitis*, ir suprasti, jog tai ériukų, raguotujų (matyt, būsimų avinų) globėjai¹⁵. Suprantamesnis, logiškesnis tada atrodo ir abiejų J. Lasickio minimų dievybių, kurios globoja ériukus – *Kurvaitis Éraitis* (Kurwaiczin Eraiczin) ir *Gardunytis* (Gardunithis) – išvardijimas vienoje vietoje.

7. Gardunytis

Dievavardis *Gardunytis* kildintinas iš bendrinių žodžių *gardas*, *gardanas*, kuriu, reikšmė artima *gurbui* ar *kurbui*,¹⁶ t. y. atitverta tvarto dalis, kurioje skyrium nuo stambesnių galvijų – karvių ir jaučių buvo laikomi smulkesnieji gyvuliai bei jų atsivesti jaunikliai. Sunku nustatyti, kuris šiuo dievavardžiu galėtu būti senesnis, tačiau skaitant 1562 m. J. Laskausko įrašą Varšuvos valsčiaus inventoriuje, krinta į akis nurodymas statyti gyvuliams aptvarus, t. y. *gardus* (LIŠ, 1955, p. 179). Išeitų, jog tai naujovė. Vadinasi, *Gardunycio*, kaip dievo – globėjo atsiradimas sutampa su J. Lasickio aprašomuoju laikotarpiu. Daugmaž aiškus ir galimas *Gardunycio* paplitimo arealias. Mat *gardai*, *gardanai* pradžioje buvo žinomi tik dalyje Lietuvos teritorijos – rytinėje Žemaitijos dalyje, o šiaurėje iki Latvijos sienų (Merkienė, 1989, p. 177).

Gali kilti klausimas, kodėl ériukus (avis) sergsti tiek daug (net trys) dievybių – globėjų. Matyt, todėl, kad avys XVI–XVII a. valstiečių ūkyje užémė svarbią vietą, t. y. buvo auginamos vilnoms, kailiams ir mésai, vadinasi, ir maitino, ir rengė. XVI a. Lietuvos dvaruose avys su prieaugliu sudarė apie 29 % visų gyvulių. Jų skaičius prilygo karvių skaičiui ar net jį viršijo (Merkienė, 1989, p. 81).¹⁷ Neatsitiktinai 1605 m. Vilniaus kolegijos jézuitų ataskaitoje randame paliudijimą, jog „kaimiečiai, tarp kitų prietarų, dylikia dienų po Viešpaties gimimo vakarais švenčia. Tada jie nieko nedirba, kad turėtų, kaip sako, šventą poilsį. Šituo poilsiu jie nori išsprąstyti iš Dievo avims sveikatos, kad tos neatsivestų išsigimus, bjaurių ériukų. Mano, kad tiems, kurie to poilsio nepaisys, ériukai gims be galvos arba be kojų“¹⁸ (BRMŠ II, p. 632). To meto avininkystės reikšmingumą paliudija ir tai, jog XVI a. duoklė dar buvo momaka avinais; taip pat baltiškų hidronimų gausa (Avikinis, Avinykas, Avinuotas, Avinupis, Aviniškė, Avinėlis ir t. t.); įrankių, būties detalių ar žaidimų pavadinimai lietuvių kalboje (*avinas* – dvieju traukiama oblius, prietaisas vandeniu kelti, sienojas arba taranas sienoms ardyti, kortų žaidimas ir pan.); daugybė įvairių žanrų tauto-

sakinių (ypač smulkiosios tautosakos) tekstu ir t. t. ir t. t. (žr. Vanagas, 1981, p. 54; Savukynas, 1960, p. 299; LKŽ I, p. 527). Net sapnuoti avis, avinus (ypač daug aviu), kaip teigama lietuviškuose sapninkuose, yra gerai – pranašaujanamas didelis turtas (SLS, 1999, p. 30; SK, 1997, p. 34).

Beje, J. Lasickio teigimu, krikščionys, kurie buvo nepatenkinti vienintelio visagaliu Dievu, „pamėgdžiodami stabmeldžius“, susigalvoja sau ir kitų pagalbininkų. Avimis, anot J. Lasickio, rūpinosi šventasis *Vendelinus/Vandelinus* BRMŠ II, p. 598). Iš šią J. Lasickio pastabą verta būtų atkreipti dėmesį, nes panaši tendencija (senają dievybę keičia krikščioniškasis globėjas) būdinga religijų kaitos procese. Tačiau kita vertus, kyla abejonių dėl paties šventojo Vendelino/Vandalino autentiškumo. Mat nei M. Valančiaus „Žyvatose šventuj“¹⁰, rašytuose 1854 m. Var- niuose, nei „Gyvenimuose šventujų Dievo“ (Valančius, 2003) tokši šventasis neminiimas.

8. Pesseias

8. 1. Šaltiniai. Pirmą kartą minimas J. Lasickio: „*Pesseias* tarp tik ką atsi- vesto įvairių rūsių priaugio už židinio slepiasi“ (BRMŠ II, 595).

8. 2. Tyrinėjimai. T. Narbutas, niekaip nemotyvuodamas, jį perdirbo į *Pes- kia*. Kartu su Numėju jiedu esą svetingumo dievybės (Narbutas 1998, 165). H. Uzeneris šią dievybę vadina Peréju (perétoju) ir kildina iš veiksmažodžio *peréti* (LM I, 426). V. Jackevičius – Piešėja, iš piešti ‘juodinti anglimis arba suodžiais’ (Jackiewicz 1952, 93). V. Manhartas rašo *Peczéjas* ir vardą sieja su slaviškos kilmės krošnies pavadinimu *pečius* (Mannhardt 1936, 377). A. J. Greimas mano, jog tai antraeilė namų dievybė, kurios vardas gali būti perskaitomas dvejopai: 1) Piešėjas „kurstytojas“ (plg. papiešti „kiršinti, gundyti“; papiešėjas „kurstytojas, gundytojas“; 2) Pešėjas „kas peša“ (vilnas arba plunksnas) (Greimas, 2005, 624). G. Beresnevičius, primindamas, jog tai vis dėlto priaugliu besirūpinantis dievas, taip pat siūlo dvi galimas jo vardo kilmės prielaidas – iš pestinti ‘rūpestingai auginti, ypač gerai prižiūrėti’ arba iš pisti ‘coire’ (TLPRŽ, 136).

Mažiausiai tikėtinas šio teonimo kildinimas iš slavizmo pečius, nes pats skolinys pečius į lietuvių kalbą galėjo atkeliauti tik apie XVIII–XIX a., kada Lietuvoje vietoj atviro ugniaukuro pradėtos mūryti, drėbtis krošnys. XVI–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose minimos ugnies (su ugnimi, krošnimi, užkrošniu) dievybių vardai siejami su lietuviškais žodžiais pelenas, gaubti, jauja ir pan. (Užpelene, Pelengabija Gabija, Gabjauja). Beje, ir J. Lasickis rašo, jog „už židinio“, t. y. už ugniaukuro, ugnivietės, o ne už pečiaus slepiasi Pesseias.

Semantiškai Pesseias galėtų būti siejamas ir su lietuvių pėslas „penima kiaulė, „penimas gyvulys ar paukštis“, „pašaras édalas“ (LKŽ IX, 869) arba (iš dailės) su lietuvių pesti (penta, peto) „vargti, ilsti (LKŽ IX, 870). Kita vertu, visos čia suminėtos kilmės versijos įmanomos tik tuo atveju, jei J. Lasickis arba jo pagalbinkai teonimą Pesseias nugirdo ir užrašė klaidingai.

Išvados

1. Visos šios dievybės fiksuotos XVI a. pabaigos – XVII a. pabaigos šaltiniuose, t. y. išstant senajai religinei sistemai. Tieki iki XVI a., tiek ir po XVII a. šaltiniuose šios dievybės nebeminimos. Tačiau tai neturėtų stebinti. Mat XIII–XIV a. šaltiniai atspindi oficialiąjį arbą kilmingųjų (karių) religiją, todėl žemdirbių gyvulių augintojų dievai čia ir neminimi. O XVII a. pabaigoje – XVIII a., sustiprėjus krikščionybei, senųjų gyvulių dievų funkcijas jau perima krikščioniškieji globėjai – šventieji *Jurgis, Mykolas, Martynas, Antanas*, ir, matyt, tik liaudyme žinomas *Vendelinas / Vandalinas*. Šis funkcijų perėmimas – vienas iš argumentų, bylojančių senųjų gyvulių ir paukščių dievybių autentiškumo naudai.

2. Pripažintina ir tai, jog daugelis šių ikikrikščioniškujų dievybių, globojusių naminius gyvulius ir paukščius, galėjo būti paplitusios, garbinamos tik labai siaurame areale. Todėl ir žinios rašytiniuose šaltiniuose bei pėdsakai hidronimikoje, toponimikoje ir t. t. apie šias dievybes yra menki, fragmentiški.

Literatūra ir šaltiniai:

Balys J. (1937), *Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. TD III.* Vilnius.

Balys J. (1993). *Lietuvių kalendorinės šventės.* Vilnius.

Balys J. (1998 – 2003), *Raštai. T. I – IV.* Vilnius.

Balsys R. (2004), Dėl *Austėjos, Bubilo, Bičbirbio* kilmės ir funkcijų. *Lietuvių ir lietuvininkai. Tiltai. Priedas: mokslo darbai.* Nr. 24. Klaipėda.

Balsys R. (2003), *Mažosios Lietuvos žvejų dainos. Sandaros, turinio ir poetikos ypatumai.*

Klaipėda.

Beresnevičius G. (2004), *Lietuvių mitologija ir religija: sisteminė studija.* Vilnius.

Bogusz X. (1808), *O początkach parodu i języka Litewskiego. <...> wydrukowana w Warszawie w Drukarni Gazety Warszawskiej.*

Brückner A. (1886), Beiträge zur litauischen Mythologie. *Archiv für slavische Philologie.* Bd. 9.

Berlin

Būga K. (1958 – 1961), *Rinktiniai raštai. T. I – III.* Vilnius.

Dulaitienė-Glemžaitė E. (1958), *Kupiškėnų senovė.* Vilnius.

Dundulienė P. (1991), *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos.* Vilnius.

Dundulienė P. (1990), *Senovės lietuvių mitologija ir religija.* Vilnius.

Elisona J. (1932), Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka. T. 5.* Kaunas.

Fraenkel E. (1955 – 1965), *Litauisches etymologisches Wörterbuch.* Bd. 1 – 2. Göttingen.

Gervėčiai (1987), *Gervėčiai.* Vilnius.

Greimas A. J. (1990), *Tautos atminties beišeškant. Apie dievus ir žmones.* Vilnius-Chicago.

Ivinskis L. (1864), *Kalendorius arba metskaitlis.*

Jaskiewicz W. C. (1952), A Study in Lithuanian Mythology: Juan Łasicki's Samogitian Gods.

Studi Baltici. T. 1(9).

Karulis K. (1992), *Latviešu etimologijas vārdnīca. S. I – II.* Rīgā.

Kerbelytė B. (1994), Mythology and Customs. Possibilities of Comparison. *Folklore in the Identification Processes of Society. Etnologické štúdie 1.* Bratislava

Kerbelytė B. (1997), Pienai atimančios ir ant šluotos skraidančios raganos: fantastika ir tikrovė.

Tautosakos darbai. T. VI – VII (XIII – XIV). Vilnius.

Klimka L. (2003), Didžiuju žiemos švenčių belaukiant. *Šiaurės Atėnai. Nr. 47 (681).* Vilnius.

Koženauskienė R. (1990). XVI – XVIII amžiaus knygų prakalbos ir dedikacijos. Vilnius.

Krėvė – Mickevičius V. (1930), Mūsų paukščiai tautosakoje. *Mūsų tautosaka. T. I.* Kaunas.

Kriausa A. (1942), Plūktinės krosnys ir jų gamyba Kupiškio apylinkėse. *Gimtasai kraštas. T. 5.*

Šiauliai.

Kudirkė J. (1997), *Jurginės.* Vilnius.

Kurschat A. (1970), *Litauisch-deutsches Wörterbuch.* B. 2. Göttingen.

Mannhardt W. (1936), *Letto-Peussische Götterlehre.* Riga.

- Mažiulis V. (1993), *Prūsų kalbos etimologinis žodynas*. T. 2. Vilnius.
- Merkienė R. (1989), *Gyvulių ūkis XVI – XX a. pirojoje pusėje*. Vilnius.
- Mierzyński A. (1870), Jan Łasicki: Źródło do mitologii litewskiej. *Rocznik król. Towarzystwa naukowego krakowskiego*. Krakau.
- Narburt T. (1835), Dzieje starożytne parodu litewskiego. T. 1. *Mitologia litewska*. Wilno.
- Nenartavičiūtė E. (1994), Krikštynas. *Mūsų kraštas*. Nr. 2 (5). Vilnius.
- Peteraitis V. (1997), *Mažosios Lietuvos ir Tvarnytos vietovardžiai*. Vilnius.
- Sabalaiuscas A. (1968), Baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimai. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. T. XI. Vilnius.
- Sabalaiuscas A. (1970), Iš baltų kalbų gyvulininkystės terminologijos istorijos. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. T. XII. Vilnius.
- Sabalaiuscas A. (1994), *Iš kur jie? Pasakojimai apie žodžių kilmę*. Vilnius.
- Savukynas B. (1960), Ežerų vardai. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. T. III. Vilnius.
- Savukynas B. (1966), Ežerų vardai. *Lietuvių kalbos leksikos raida*. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. T. VIII. Vilnius.
- Schleicher A. (1857), *Litauisches Lesebuch und Glossar von August Schleicher*. Prag.
- Slaviūnas Z. (1955), „Svtobinės rēdos“ pastabos ir paaikiinimai. *JSD*. Vilnius.
- Vaitkevičius V. (2003), Alkai. Baltų šventviečių studija. Vilnius.
- Valančius M. (1965), Palangos Juzė. Vilnius.
- Valančius M. (1972), *Raštai*. T. I – II. Vilnius.
- Valančius M. (2003), *Raštai*. T. 2. Vilnius.
- Vanagas A. (1981), Lietuvių hidronimų žodynas. Vilnius.
- Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. (1984), *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и прокультуры*. Т. 2. Тбилиси.
- Фасмер М. (1986 - 1987), *Етимологический словарь русского языка*. Т. I – IV. Москва.

-
- BRMŠ - (1996 – 2003), *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I – III. Vilnius.
- JSD - (1955), *Lietuviškos svetainės dainos užrašyti Antano Juškos ir išeistos Jono Juškos*. T. I – II. Vilnius.
- LE - (1953 – 1985), *Lietuvių enciklopedija*. T. I – XXVII. Boston.
- LiŠ - (1955), *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. T. I. Vilnius.
- LKŽ - (1956 – 2002), *Lietuvių kalbos žodynas*. T. I – XX. Vilnius.
- LM - (1995 – 2003), *Lietuvių mitologija*. T. I – III. Vilnius.
- LMK - (1978), *Lietuvių materialinė kultūra IX – XIII amžiuje*. Vilnius.
- LPTK - (1999– 2002), Kerbelytė B. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*. T. I – III. Vilnius.
- ME - (1997 – 1999), *Mitologijos enciklopedija*. T. I – II. Vilnius.
- NS - (1911), *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje* Dr. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos. *Annales Academiae scientiarum Fennicae*. Ser. B. T. VI.
- SK - (1997), *Sapnų kalba*. Vilnius.
- SKSŽ - (1997), *Senasis Konstantino Sirydo žodynas*. Vilnius.
- SLS - (1999), *Senasis lietuvių sapniniškasis*. Panevėžys.
- TD - (1935 – 1940), *Tautosakos darbai*. T. I – VII. Vilnius.
- TLPRŽ - (2001), Beresnevicius G. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius.
- TŽ IV - (1926), *Tauta ir žodis*. Kaunas.

¹ J. Balys mano, jog „negalima pasitiketi jokiu Lasickio ir Narbuto raštuose paminėtu dievu, jei jų nepatvirtina kiti šaltiniai ar tautosaka (Balys, 2000, p. 358).

² Širycius (Siriczius) pirmą kartą paminėtas J. Lasickio greta kitų neaiškių kilmės ir funkcijų dievybių Salaus, Tiklio, Atlaibo ir t. t., kurie esantys „žmonių pagalbininkai, ir todėl į juos reikia kreiptis“ (BRMŠ II, p. 595). M. Pretorius jį perskaito kaip Šeryciū (Sczericzzius) ir laiko jį piemenų, kurie šeria gyvulius, dievu (BRMŠ III, p. 261). J. Jurginiš teigia, jog tai asmenvardis arba vietovės pavadinimas (Lasickis, 1969, p. 82).

³ Mėsai skirtus gyvulius pjaudavo tam tikru metu: spalį ir lapkritį – avis ar žasis; vėliau – pusparšius; vasarij, kovą – lašiniimus; pavasarį – veršiukus. Vasaros metu valgydavo rūkytus lašinius, kum-

pius, skilandžius bei dešras (LE XVIII, p. 265).

⁴ Šis paprotys turėjo vieną išimtį: nesiuntinėjama skerstuviu, jei gyvulys pjaunamas vestuvėms arba laidotuvėms, nes šiuo atveju visi žmonės susirinks ir bus vasišinami. Gi nusiuntus skerstuviu būtų pasakyta, jog tu namų žmonės vestuvėse arba laidotuvėse nepageidaujam (LE XVIII, p. 266).

⁵ K. Karulis mano, jog latvių *kruķis*- skolinys iš sen. vokiečių žemaičių susilio su latvių *kruķis* – „kreivas medis“.

⁶ M. Fasmerio nuomone rusų *крюк*, ukrainiečių *крюк*, baltarusių *крюк*, bulgarų *крюк*, gali būti skolinys iš senovės skandinavų *krókr* (Fasmer, 1986, c. 390). Iš slavų *kriuk* – „indą žibalui laikyti“, *kruk* – „molinių ašotų“, matyt, pasiskolino ir lietuviai (LKŽ VI, 646, 695).

⁷ Išsamiai kiaulės aukojimą, kuris atliekamas norint iš jūros i pakrantę privilioti žuvis, aprašo Lukas Davidas (Lucas David) 1583 m. Prūsijos kronikoje (Preussische Chronik). Čia vaidila liepia valstiečiams nupirkti juodą kiaulę ir gerai ją nupeneti, tai pat nupirkti dvi statines alaus. Vėliau pakrantėje prie Rantavos tą juodą, gerai nušertą riebią kiaulę, palydėdamas keistais judesiais, paskerdę, nusvilino, nuvalė ir puikiai paruoše. Paskui jis nupijoje kiaulei spenius ir, ištareg at sumurmėjės keletą žodžių, įmetė juos į jurą. Prieš edamas kiaulės mėsa į dideli katilą, jis dar daugiau kalbėjo ir išdarinėjo visokius savo burtininkavimo jadesius. Kai mėsa pakankamai išvirė, visi esantys turėjo valgyti ir išgerti alų (BRMŠ II, p. 290). Panashiai kiaulės aukojimą 1531 m. Pabėčių parapijoje aprašo ir Kasparas Hennenbergeris (Caspar Hennenberger). Susirinkę šeši kaimai išsirenka viršaitį, nusiperka dyliką statinių alaus bei gerai nupenetą kiaulę. Viršaitis sukalba keletą stabmeliškų maldu ir kreipiasi į dievus, kad jie vėl suteiktų jiems laimę. Po to kiaulė skerdžia, kepa, valgo ir girtauja septynias dienas, o viduruis, kaulus ir visa, kas lieka, sudiegina laužę (BRMŠ II, p. 345). Kiaulės aukojimą yra paminėjė ir vėlesni autoriai – Aleksandras Guagnini (Alexander Guagnini), Motiejus Strijkovskis (Maciej Stryjkowski), Jonas Lasickis (Jan Lasicki) ir kt. 1551 m. *Patarimų ir sprendimų krygoje* bei 1548 m. Johannes Freibergo rankraštyje *Apie sūduvius* (Von der Sudaven) aprašomos bausmės paskirtos už kiaulės aukojimą.

⁸ Kad Antonijus globoja paršus, mini ir tas pats J. Lasickis (Lasickis, 1969, p. 26).

⁹ *Epona* (iš epo, equona „arklys“) – kelto mitologijos deivė – raitelių globėja, vaizduojama šonu sedinti ant žirgo. Manoma, kad *Epona* gali būti susijusi su toteminiu žirgo kultu.

¹⁰ M. Valančius rašo: „Velykų rytą vienas vaikiukas <...> užsibrukės už juostos juodvamų negyvą ir varną, prikertęs arklį kaukolę <...> vartalojas po šventorių į miestelį. <...> Tą negerą praminių vyskupas Jūzupas Giedraitis 22 d. gegužės 1812 m. būtinai išnovojo“ (Valančius, 1972, p. 372).

¹¹ Larajai – roménų mitologijoje *laru* – šeimos arba bendrijų dievybių – garbinimo vieta. I *Larus* buvo kreipiamasi pagalbos visais svarbiausiais gyvenimo momentais – gimdant, per iniciacijos ritualą, santuokos bei mirties atvejais ir t. t.

¹² Būtent šitaip turėtų būti atstatomas J. Lasickio minimo ériukų dievo vardas.

¹³ Šitaip J. Lasickio minimą ériukų dievo cardą atstato *Baltų religijos ir mitologijos šaltinių* sudarytojai.

¹⁴ Pagal čia išvardintus pozymius *Priapas* kur kas artimesnis galėtų būti lietuvių dievui *Vaižgantui*. Kai tik ériukas, M. Pretorijaus žodžiais, yra aukojamas Vaižgantui (Waisgautis), t. y. vaisingumo dievui, „kuri gerbia tiek vyrai, tiek moterys“ (BRMŠ III, 239).

¹⁵ Galimas dalykas, jog tą suprato J. Pabrėža. Šios dievybės garbei pavadinės *eraičinu* (aviniu eraičinu) arba *kurvaičinu* (Fartuca ovina) varpiņų šeimos pašarinę žolę, augančią sausose vietose, nualinose pievose, miškuose, aikšteliuose, pušynuose, t. y. ten, kur ganomos avys (LBŽ, 1938, p. 142, BVŽ, 1998, p. 131; LKŽ I, p. 528; LKŽ III, p. 1138; LKŽ VI, p. 983)). Plačiau apie J. Pabrėžos polinkį augalamus suteiktį dievybių, mitinių būtybių vardus žr.: Balsys, 2004, p. 30.

¹⁶ A. Sabaliausko teigimu, leksemos *gardanas*, *gardas* ir *tvartas* XVI a. galėjo būti vartojomos keliomis identiškomis prasmėmis: a) užvaras gyvuliams suginti; b) patalpa arba pastatas gyvuliams laikyti; c) banda (Sabaliauskas, 1970, p. 17 – 320).

¹⁷ Panašių duomenų iš dar ankstyvesnių laikų pateikia ir archeologai. Kasinėjant Maišagalos pilialkalnį (XIII – XIV a.) iš visų naminių gyvulų daugiausiai rasta avių kaulų (LMK, 1978, p. 65).

¹⁸ Iki pat XX a. vidurio išliko tikėjimas, jog „Kūčių dieną ir iki Trijų Karalių nemalk, neverpk, nemašinuok – avys kaitiliu suksis“ (TŽ IV, p. 491). *Epona* (iš epo, equona „arklys“) – kelto mitologijos deivė – raitelių globėja, vaizduojama šonu sedinti ant žirgo. Manoma, kad *Epona* gali būti susijusi su toteminiu žirgo kultu.